

ABBÂSÎ HALİFELERİNİN ÖLÜM SEBEPLERİ¹

Arş.Gör. Murat AKKUŞ
Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

ÖZET

İslâm Tarihi boyunca bazı devletler kısa süre hüküm sürmüş, bazı devletlerin ömrü de uzun olmuştur. Abbâsî Devleti de hem ömür açısından, hem de etkileri yönünden İslâm Tarihi sahnesinde büyük bir yer kaplamıştır (H.132-656/M.750-1258). Bunun siyâsî, askerî, ekonomik ve sosyal etkileri vardır. Beş yüz yıldan fazla bir ömre sahip olmuş Abbâsî Devleti'nde siyâsî açıdan pek çok önemli olay meydana gelmiştir. Sınırları geniş, büyük bir toprak parçasına sahip olan Abbâsî Devleti Bizans, Selçuklular ve Büveyhîler gibi güçlerle mücadele içine girmiştir. Burada halifelerin tavırları olayların seyrini etkilemiştir. Kimi halifeler otoriter ve dirâyetli yönetimleriyle başarılı olmuşlar ve devletin ömrünü uzatmışlar, kimi halifeler de devlet yönetiminde silik kalmışlar ve devlet içinde kopmalara ve devletten bağımsız küçük devletler oluşmasına sebep olmuşlardır. İşte bu Abbâsî halifelerinin kişilikleri ve faaliyetleri dikkat çektiği gibi, ölümleri de merak konusu olmuştur. Bizim araştırma konusu olarak seçtiğimiz Abbâsî halifelerinin ölüm sebepleri de bu merakın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Halife, Ebü'l-Abbâs, Me'mûn, Mu'tasım.

ABSTRACT

The Causes of Death of the Abbasid Caliphs

Throughout the Islamic history some of Islamic states ruled a short time and some others lasted for long time. The Abbasid Caliphate occupied very large area in the Islamic history in terms of both life and impacts (132-656/750-1258). There are its political, military, economical and social effects.

At the time of Abbasids which lasted for more than five hundred years there occurred many important political events. The Abbasid Caliphate having wide borders and land struggled with some powers such as Byzantine, Seljuks and Buwayhids. Here, the attitudes of Caliphs influenced the course of events. Some of them were authoritative and effective and managed to be successful and extended the life of the Caliphate. On the other hand, some of them were not powerful in administration and so they caused disintegration within the state and formation of small independent states. The personalities, activities and causes of death of these Abbasid Caliphs drew attention. This study is based on such a questioning and deals with the causes of death of Abbasid Caliphs.

Key Words: Abbasids, Caliph, Abu'l-Abbas, Me'mun, Mu'tasim.

¹ Bu çalışma "Abbâsî Halifelerinin Ölüm Sebepleri", (Konya, 2010, SÜSBE, Dnş: Prof. Dr. İsmail Hak-
kı Atçeken) adlı yüksek lisans tezimizin bir bölümünün gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

GİRİŞ

Bu çalışmada otuz yedi Abbâsî halîfesinin ölüm nedenleri ele alınacaktır. Yoksa onları tek tek anlatmak ve onların dönemlerini siyâsî, kültürel ve sosyal anlamda genişçe ele almak bu makalenin sınırlarını aşar. Abbâsî halîfelerinin ölüm nedenleri ele alınırken de şu şekilde üç ayrı başlık altında incelenecektir: Hastalık nedeniyle vefat eden Abbâsî halîfeleri, iktidardayken öldürülen Abbâsî halîfeleri ve normal bir ölümle vefat eden Abbâsî halîfeleri. Abbâsî halîfelerinin ölüm sebeplerine geçmeden önce Abbâsî siyâsî tarihine genel bir bakış yapmak faydalı olacaktır; çünkü çalışma bir yönüyle Abbâsî siyâsî tarihine ilgi duyanlar için özet bir bilgi içerecek, bir yönüyle de kimi Abbâsî halîfelerinin ölüm sebeplerinin siyâsî olduğunu gösterecektir.

I. ABBÂSÎLER DÖNEMİ SİYÂSÎ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Abbâsî Devleti'nin (H.132-656/M.750-1258) kuruluşu, kendilerine "Hâşimîler" de denilen ve isimlerini Hz. Muhammed (s.a.v)'in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'den alan Abbasî ailesi mensuplarının, kendilerinden önce İslâm dünyasında idareyi ellerinde bulunduran Emevî Devleti'ne son vermeleri neticesinde gerçekleşmiştir.²

İlk Abbâsî halîfesi Ebü'l-Abbâs Abdullâh'tır. Ebü'l-Abbâs, kısa bir süre (132-136/750-754) saltanat sürdü. Kûfe Camii'nde söylediği tahta çıkış hutbesinde Emevî hanedanının yıkıcısı diye bizzat kendi kendine verdiği "es-Seffâh" yani kan dökücü lâkabiyle yaşadı.³ Bu hanedanın gerçek kurucusu 136/754 yılında onun halefi olarak tahta çıkan kardeşi Ebû Ca'fer Abdullâh el-Mansûr idi.⁴ Ebû Ca'fer el-Mansûr güçlü bir devlet adamıydı. Daha Ebü'l-Abbâs'ın zamanında bile onun güçlü bir destekçisiydi. Verilen görevleri başarı ile yerine getiriyordu. Ebû Müslim el-Horasânî tehlikesinin bertaraf edilmesini ve biatinın alınmasını⁵, Yezîd b. Ömer b. Hubeyre'nin öldürülmesini ve Vâsıt'ın kontrol altına alınmasını sağladı ve büyük bir itibar kazandı.⁶ Abbâsî halîfelerinin büyüklerinden, bilgili, akıllı, isabetli, ileri görüşlü ve güzel ahlâk sahibi bir kimse olan Mansûr kendi dönemindeki isyanları (Hâricî isyanı, amcası Abdullah b. Ali isyanı ve Ali evlâdının başlattığı isyanlar) bastırdı ve olayları çok güzel bir şekilde idare etti.⁷ Ebû Müslim el-Horasânî'nin varlığından rahatsız olunması ve öldürülmesi ve Bizans'a karşı yapılan müdahaleler⁸, Endülüs'te devlet kuran Abdurrahman b.

² Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", DİA, İstanbul, 1988, I, 31; Yiğit, İsmail, "Emevîler", DİA, İstanbul, 1995, XI, 95.

³ Halîfe b. Hayyât el-Asfarî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât (Rivâyetü Bakîyyi b. Hâlid)*, thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1414/1993, s.331; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mülük*, thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, trz., VII, 428; Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trc: Neş'et Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.87.

⁴ Brockelmann, Carl, a.g.e., a.y.

⁵ Yâ'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, thk: İbn Vadih, (I-III bir arada), Matbaatü'l İzzî, Nefes, 1358, III, 88.

⁶ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s.321-324; Ya'kubî, *Tarih*, III, 90-91; Taberî, *Tarih*, VII, 450-457.

⁷ Mansûr döneminde çıkartılan isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz.: Zorlu, Cem, *Abbâsîlere Yönelik Ebû Ca'fer el-Mansûr Döneminde Dinî ve Siyâsî İsyânlar*, Ankara, 2001.

⁸ Bozkurt, Nahide, "Mansûr", DİA, Ankara, 2003, XXVIII, 5.

Muâviye b. Hişâm'la kurulan ikili ilişkiler⁹ ve Medînetü's-Selâm denilen Bağdat şehrinin kurulması ve başkentin değişmesi¹⁰, ayrıca Mansûr'un, İsâ b. Musâ'nın yerine oğlu Mehdî için biat alması onun dönemindeki örnek verilebilecek olaylardır.¹¹ Mansûr'un 22 yıllık iyi idâresinden dolayı kendisi için şöyle denilmiştir: "Abbâsî hilâfetinin "açılışını yapan" el-Mansûr, "ortalayan" el-Me'mûn ve nihâyet "kapanış yapan" el-Mu'tazid'dir."¹²

Halife Mansûr'un 158/775 yılındaki vefatıyla birlikte babasından zengin bir hazine güçlü bir idare ve huzuru geniş ölçüde sağlanmış bir ülke devralan Mehdî halife olduğunda birtakım ıslahatlar gerçekleştirdi. Katl, cinayet, gasp ve anarşi suçlarından mahkûm olanlar dışında babası döneminde hapse atılanları serbest bıraktı. Dinî motiflere babası ve amcasından daha fazla ağırlık verdi. Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin kullandığı "Mehdî" unvanını kullanması bu açıdan önemlidir. Sahip olduğu siyâsî tecrübenin yanı sıra uzun yıllar bölgede kalmış olması dolayısıyla Horasan kuvvetleriyle dostluk kuran, mensup olduğu Abbâsî ailesi ve devlet yönetiminde etkili diğer güçlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunan Mehdî babasının politikasını genel olarak sürdürdü.¹³ Muhammed el-Mehdî Zındıklarla mücadele etti. Zındık olarak bilinen birçok kimseyi sorgulayarak cezalandırdı.¹⁴ Ali evlâdına ve taraftarlarına karşı ılımlı bir siyaset izledi ve onları yanına çekmeye çalıştı.¹⁵ Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'yi genişletti.¹⁶ Kendi döneminde Bizans'a yönelik seferlere önem verdi.¹⁷ Kendisinden sonra hilâfete geçmek üzere İsâ b. Mûsâ'nın yerine oğlu Mûsâ'yı ve onun ardından Harûn'u vâliht ilân etti ve zor da olsa biat aldı.¹⁸

Halîfe Mehdî'den sonra halîfeliğe Mûsâ el-Hâdî geçti (169/785). Hâdî, bir câriye olan, daha kocasının sağlığında devlet işlerine çok şiddetli bir ilgi gösteren ve sonuçta onu hemen hemen hüküm altına alan annesi Hayzurân'ın¹⁹ nüfûzuna karşı koydu. Bu halîfe annesinin çok sevdiği, kardeşi Harûn'u vâlihtlik hakkından vazgeçirmek için boş yere zorladı ve bu yüzden Musul civarındaki harem dairesinde öldürüldü.²⁰

Mûsâ el-Hâdî'nin öldüğü zaman 170/786 tarihinde Hârûn er-Reşîd'e biat edildi. Hârûn er-Reşîd dönemi Abbâsî hilâfetinin altın çağıdır. Hattâ bütün Ortaçağ İslâm Tarihinin ihtişam dönemi demek de mümkündür. Onun döneminde

⁹ Yıldız, Hakkı Dursun, *a.g.md.*, I, 34.

¹⁰ Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Meâsiru'l-Înâfe fi'l-Meâlimi'l-Hilâfe*, thk: Abdüsettar Ahmed Ferâc, Beyrut, trz., II, 223.

¹¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, rdk: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986, III, 64-97.

¹² Philip, K.Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, (I-II), İstanbul, 1980, II, 458.

¹³ Geniş bilgi için bkz.: Bozkurt, Nahide, "Mehdî-Billâh", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 378.

¹⁴ Yâ'kubî, *Târih*, III, 133-134.

¹⁵ Taberî, *Tarih*, VIII, 154-162.

¹⁶ Yâ'kubî, *Târih*, III, 135.

¹⁷ Yâ'kubî, *Târih*, III, 135.

¹⁸ Yâ'kubî, *Târih*, III, 128; Taberî, *Tarih*, VIII, 124-128.

¹⁹ Hayzurân'ın Berberî, Yemenli ve Türk olduğuna dair farklı rivâyetler için bkz: Güzel, Ahmet, *Abbâsî Halîfesi Mehdî b. Mansûr*, Marife Yay., Konya, 2012, s.314-315.

²⁰ Taberî, *Târih*, VIII, 205-207.

Abbâsî devleti, kuvvetinin zirvesine ulaştı. Bütün komşularına karşı tartışılmaz bir üstünlük kurmuştu. Devlet dışta itibarlı içte kuvvetli ve huzurluydu.²¹

Muhammed el-Emîn'in zamanı (193-198/809-813) ise fitne ve çalkantılarla doluydu. Kardeşi Me'mûn ile aralarındaki siyâsî kavga başladığı sırada Şam bölgesinde Süfyânî hareketi bastırıldı ve Yemenî-Mudârî kabileler arasında çıkan çatışmalar dindirildi.²² Muhammed el-Emîn yaklaşık 4,5-5 senelik halifeliği sırasında bütün gücünü kardeşi ile mücadelelerde harcadığı ve kendisi de bu savaşlar sırasında öldürüldüğü için dışa karşı askerî bir harekâta girişemediği gibi içte de idarî, fikrî ve imar sahalarında bir şey yapamamış veya buna imkân bulamamıştır.²³

Abbâsî Devleti'nin zirve noktasını temsil eden iki dönemin ikincisi olan Halife Me'mûn döneminde (198-218/813-833) şu olayları görürüz: Nasr b. Şebes isyanı ve bu isyanın bastırılması; Kûfe'de ortaya çıkan ve halifelik iddiasında bulunan İbn Tabataba'nın isyanının bertaraf edilmesi. Mekke'de başkaldıran Hüseyin b. Hasan'ın isyanının etkisiz hale getirilmesi; Me'mûn'un Hz. Ali soyundan gelenlerin yaptıkları baskıyı önlemek için İmâm Ali Rıza'yı kendisine veliaht ilân etmesi ve bu ahdinden daha sonra vazgeçmesi. Bağdat'ta karışıklığın had safhaya ulaşması ve Me'mûn'un Merv'den kalkıp Bağdat'a gelerek bu karışıklığı gidermesi, Babek el-Hürremî vak'asının ortaya çıkması.²⁴

Abbâsî Hilâfeti döneminde Türkler'in önemli bir yeri olduğunu görürüz. Me'mûn döneminde ise Türkler askerî açıdan devletin önemli bir gücü haline gelmeye başlamıştı. Horasan'da bulunduğu sırada Bağdat'ta cereyan eden olaylar sebebiyle Arap ve İranlılar'a karşı güveni sarsılan Me'mûn Horasan'da yakından tanıma fırsatı bulduğu ülke içinde denge unsuru olabileceğine inandığı Türkler'e özellikle halifeliğinin son yıllarında askerî birlikler arasında yer vermişti. Bu sırada halife ordusu içinde Türkler'in sayısı 8-10 bin civarındaydı ve kumanda heyeti Türkler'den oluşmaktaydı.²⁵

Halife Me'mûn kendisinden sonra kardeşi Mu'tasım'ı veliaht ilân edince ölümünden sonra kardeşi Mu'tasım Türkler'in desteği sayesinde hilâfet makamına geçti²⁶ ve kendisine 218/833 yılında biat edildi.²⁷ Mu'tasım'ın halife olmasıyla Arap ve İranlı unsurlardan sonra devlet yönetimi Türkler'in eline geçmeye başladı; çünkü Türkler'i iyi tanıyan Mu'tasım onlara ihsanda bulunup etrafına toplamıştı.²⁸

²¹Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk.: M. Muhyiddîn Abdilhamîd, Katar, 1974, s.266; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, 129.

²²Taberî, *Târîh*, VIII, 251-252, 415-416.

²³*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, 168.

²⁴Bu olaylar hakkında geniş bilgi için bkz.; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1991, III, 288-305.

²⁵Bozkurt, Nahide, "Me'mûn", DİA, Ankara, 2004, XXIX, 104.

²⁶Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", DİA, I, 35; ayrıca geniş bilgi için bkz.: Yıldız, Hakkı Dursun, "Mu'tasım'ın Halife Olmasında Türkler'in Rolü, İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan", Ankara, 1976. s.19-29.

²⁷İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdü'l-Ferîd*, Kahire, 1365/1946, V, 114.

²⁸Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, trc: Rama-

İşaret edilen tasnife göre Abbâsî Devleti'nin ikinci dönemi, Halîfe Mütevekil'in 232/847 yılında tahta oturmasıyla başlar ve Hülâgü'nun Bağdat'ı işgal ederek Abbâsîler'i ortadan kaldırmasına kadar devam eder. Devletin duraklama ve gerileme dönemi olarak kabul edilen ve kendi içerisinde dörde ayrılan bu uzun devrenin ilk safhasını teşkil eden "Türk Dönemi" devletin yükseliş ve düşüş çizgisi dikkate alınarak 232/847 yılından başlatılmakta ise de, bu döneme damgasını vuran Türkler'in devlet üzerindeki etkisini dikkate alarak bunu halîfeliğin merkezini Bağdat'dan Sâmerrâ'ya taşınmasına 221/836 kadar geri götürmek mümkündür.²⁹ Nitekim eserinde bu dönemin sonuna kadar Türkler'in İslâm tarihindeki rolünü ele alan Hakkı Dursun Yıldız, "Hilâfet merkezinin Bağdat'tan Sâmerrâ'ya nakli, Türkler'in Abbâsî İmparatorluğu dâhilinde nüfuzlarının ne derece tesirli olduğunu açıkça göstermektedir. Artık Sâmerrâ Devri diğer bir deyimle Abbâsî İmparatorluğu'nda Türkler'in iktidar devresi başlamış oluyordu." demek suretiyle bu duruma açıkça işaret eder.³⁰ Türk kumandanları Halîfe Mütevekil Alellâh'tan itibaren istediklerini halîfe yapıyor, istemediklerini bu makamdan uzaklaştırıyorlardı. Halîfeler ise Türkler'in baskısından kurtulmak için gayret sarf ediyor ve fırsat buldukça Türk kumandanlarını öldürüyorlardı. Türkler'le halîfeler arasındaki bu mücadele 56 yıllık aradan sonra merkezin tekrar Bağdat'a nakledilmesine kadar devam etti. Fakat hilâfet merkezinin Bağdat'a nakledilmesi halîfeliğin müessesesinin siyâsî nüfuzu bakımından büyük bir değişiklik meydana getirmedi. Halîfe Mu'tazid döneminde kısmî bir toparlanma olduysa da onun ölümüyle durum tekrar eski haline döndü. Bu seferde devlet erkânı arasındaki rekabet halîfeliği yıpratıyordu. Halîfe Râzî bu duruma son vermek amacıyla âdetâ halîfeliğin yetkileriyle donattığı Muhammed b. Râik el-Hazarî'yi 324/936 yılında emîrül-ümerâ tayin etti; ancak bu tedbirde beklenen sonucu vermedi. Bu sırada imparatorluk iyice parçalandı ve halîfenin sözde iktidarı Irak'ın bir kısmıyla sınırlı kaldı.³¹

Halîfe Müstekfî Billâh'ın döneminde ise daha kötü bir gelişme yaşandı. 334/945'te Büveyhiler Bağdat'a girdi. Halîfe Müstekfî Billâh Büveyhi hükümdarını emîrül-ümerâ tayin edip Muizzüddevlî unvanıyla, diğer saltanat âlâmetlerini verdi. Deylemî askerler Bağdat'a yerleşince Türk askerleri de Hamdânîlerin yanına gittiler. Bu tarihten itibaren Büveyhîler Irak'a hâkim oldular. Böylece Abbâsî hilâfeti Şîî bir hânedânın baskısı altına girmiş oluyordu. 334/945 yılında ise halîfe azledildi.³²

Mutî Lillâh Abbâsî Devleti'nin iyice zayıfladığı emîrül-ümerâlık devrinden sonra Şîî Büveyhîlerin Irak'ta ve Bağdat'ta henüz iktidara geldikleri bir zamanda halîfe oldu. Bundan dolayı onun uzun dönemi Abbâsî Devleti'nin güçsüzlüğünü ve çaresizliğini ortaya koyan gelişmelere ve hilâfetin bir siyâsî iktidarın gölge-

→ →

zan Şeşen, Ankara, 1967, s.76.

²⁹ Yılmaz, Saim, *Mu'tazid ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, İstanbul, 2006, s.37.

³⁰ Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 1976, s.80.

³¹ Yıldız, Hakkı Dursun, *a.g.md.*, I, 35.

³² Özeydin, Abdülkerim, "Müstekefî-Billâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 139.

sinde devam edebilmesinin şekil ve şartlarını gösteren değişikliklere şahit olmuştur. Halîfelik Mûtî döneminde etkinliğini büyük ölçüde yitirmişti. Halîfe maaş alan bir kimse durumuna düşmüştü.³³

Hilâfetin gerçek manada iktidârî ifade etmediği bir devrin mümessili olan Tâî Lillâh ise, İslâm dünyasının Karmatî isyanlarına ve büyük çapta kalkınmış bulunan Bizans'ın taarruzlarına karşı şiddetle savaştığı, bir taraftan da Hamdânîler, Mervânîler, Büveyhîler vs. arasında cereyan eden iç karışıklıklarla yıprandığı bir zamanda adını sadece hutbelerde okutabilmiştir. Kendisinden yalnız tayin beratları tâziyetnâmeler ve buna benzer muâmelât dolayısıyla bahsettirebilmiştir.³⁴

Kâdir Billâh halîfe olmadan önce halîfelik Deylemliler'le Türkler'in vesayeti altındaydı. Halîfe olunca bu makama lâyük olduğu ciddiyeti îade etti, şeref ve itibarını yeniden tesis etti. Allah halkın kalbine ona saygılı olmayı ilham etti, bu yüzden halk ona mutlak manada en güzel şekilde itaat etti.³⁵

Halîfe Kâdir Billâh öldükten sonra halîfe olarak Kâim Biemrillâh'a biat edildi.³⁶ Halîfe Kâim Biemrillâh'ın halîfelik döneminde Selçuklu-Abbâsî, Büveyhî-Abbâsî ve Selçuklu-Büveyhî mücadeleleri vardır.³⁷

Halîfe Kâim Biemrillâh'ın vefatıyla birlikte yerine torunu Muktedî Biemrillâh'a 467/1075 yılında halîfe olarak biat edildi.³⁸ Halîfe Muktedî Biemrillâh'ın hilâfet döneminde Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah ve hilâfetin son dönemlerinde ise Sultan Berkıyruk ile ikili ilişkiler kuruldu.³⁹ Bu dönemde Muktedî Biemrillâh, Melikşah'ın Bağdat'ı ilk ziyaretinden itibaren sadece İslâm ümmetinin manevî liderliğiyle yetinmek durumunda kalmıştı. Buna rağmen imâmet bütün hukukî ve siyâsî kurumların tartışmasız kaynağı olarak kaldı. Hilâfetin yokluğunda ümmet hukukî bir istikrarsızlığa hatta kargaşaya itilebilirdi. Böylece Abbâsî halîfeliğinin korunması zorunluluğu, halkın büyük çoğunluğu arasında etkisini sürdüren Bâtınîliğin imâmet öğretisine karşı merkezî bir denge unsuru şeklinde ortaya çıktı.⁴⁰

Müstazhir Billâh'a 487/1094 yılında babası Muktedî Biemrillâh'ın vefat

³³ Güner, Ahmet, "Mutî-Lillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 401.

³⁴ Bu devrin olaylarına bkz: Ebü'l-Fidâ, İsmâil b. Ali, *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Müsemâmâ el-Muhtazar fi Ahbârî'l-Beşer*, Beyrut, 1417/1997, I, 454-471; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk: Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî, Beyrut, 1409/1989, XXVI (H.351-380 olayları), 253-277, 471-487; İşıltan, Fikret, "Tâyî, el-Tâî Lillâh", İA, İstanbul, 1974, XII/1, 69.

³⁵ İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ebü'l-Hasen, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Mısır, H.1357, VII, 354.

³⁶ İbnü'l-İmrânî, Muhammed Ali Muhammed, *el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*, thk: Kâsim es-Sâmerrâî, Kahire, 1421/2001, s.188; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, 355; İbnü't-Tiktaka, Muhammed Ali b. Tabâtaba, *Kitâbü'l-Fahrî: fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Mısır, H.1317, s.260.

³⁷ Bu dönem olayları için bkz: İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*, s.188-200; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, 355-357; VIII, 2-119; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.260-263; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır, 1351/1932, XII, 33-109; Özeydî, Abdülkerîm, "Kâim-Biemrillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXIV, 210-211.

³⁸ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.390; Muir, William, *The Caliphate Its Rise, Decline And Fall*, Edinburg, 1924, s.582.

³⁹ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*, s.202-205; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.392.

⁴⁰ Hartmann, Angelika, "Muktedî-Biemrillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 142-143.

etmesiyle birlikte devlet erkânı biat etti. Selçuklu Sultanı Berkıyaruk da biat etti.⁴¹ Halîfe Müstazhir Billâh'ın döneminde Sultan Berkıyaruk, Tutuş ve Muhammed Tapar'ın birbirleriyle iktidar mücadelelerini görürüz. Bu iktidar mücadeleleri sırasında Haçlı ordularının Müslüman topraklarını istilâ ettiğine ve bu ordulara karşı Müslümanların birtakım girişimlerine tanık oluruz. Yine bu dönemde Bâtınîler'le mücadele edildiğini de görürüz.⁴²

Müsterşid Billâh babası Halîfe Müstazhir Billâh'ın vefat etmesiyle birlikte 512/1118 yılında hilâfetin başına geçti ve biat aldı.⁴³ Halîfe Müsterşid Billâh, Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Muhammed Tapar'ın vefatından sonra başlayan siyâsî karışıklıkların devam ettiği bir dönemde bu karışıklıklardan istifade ederek Abbâsîler'in Büveyhîler'in Bağdat'ı istilâ ettikleri 334/945 tarihinden beri unuttukları dünyevî-siyâsî hâkimiyeti yeniden canlandırmak için faaliyete geçen kişidir.⁴⁴ Halîfe Müsterşid Billâh döneminde Halîfe, Sultan Sencer, Mahmûd b. Muhammed Tapar, Mezyedî Emiri Dübeys, Sultan Mes'ûd ve Melik I. Tuğrul arasındaki iktidar mücadelelerine şahit oluyoruz.⁴⁵ Halîfe Müsterşid Billâh'ın öldürülmesine baktığımız zaman da bu iktidar mücadelelerinin bir neticesi olduğunu görürüz.

Halîfe Müsterşid Billâh, 529/1135 senesinde Merağa kapısında öldürüldüğünde Râşid Billâh'a âyân ve halk tarafından biat edildi. Bağdat'ta minberler üzerinde adına hutbeler okundu.⁴⁶ Halîfe Râşid Billâh'ın döneminde halife, Sultan Mes'ûd ve Davûd b. Mahmûd arasında iktidar mücadeleleri vardı.⁴⁷

Halîfe Râşid Billâh hal'edilince yerine Müstazhir Billâh'ın oğlu olan Ebû Abdillâh Muhammed, Muktefî Liemrillâh ünvanıyla halîfelik tahtına oturdu ve 530/1136 yılında biat aldı.⁴⁸ Halîfe Muktefî Liemrillâh kendi döneminde Sultan Mes'ûd'la bazı sorunlar yaşadıysa da Sultan Mes'ûd'un bu dönemde ölmesiyle daha rahat hareket edebilme ortamı buldu. Halîfe Muktefî Liemrillâh dönemi Büveyhî istilâsından sonra Irak'ta tek başına hâkimiyet kuran yegâne Abbâsî halîfesi dönemidir. Bunun için Muktefî Liemrillâh iyi bir otorite kurmuş, savaşlara bizzat katılmış, istihbârat için büyük paralar harcamış ve siyâsî hâkimiyet sağlamaya çalışmıştır.⁴⁹

Halîfe Muktefî Liemrillâh vefat edince 555/1160 senesinin Rebîülevvel

⁴¹ Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, II, 11.

⁴² Geniş bilgi için bkz.: Özeydin, Abdülkerim, "Müstazhir-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 127-128.

⁴³ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.397-398; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, sad.: Metin Muhsin Bozkurt, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1999, (I-IV), III, 1122; Hudâri Bek, Muhammed, *Muhâdarât: Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, Kahire, 1364/1945, s.445.

⁴⁴ Özgüdenli, Osman Gazi, "Müsterşid-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 145.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz.: Özgüdenli, Osman Gazi, *a.g.md.*, s.145-146.

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 209.

⁴⁷ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Tarihi'l-Hulefâ*, s.222-223; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, VIII, 354; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 210; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 1137-1138.

⁴⁸ Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Târîhu'l-Hâmîs fi Ahvâli Enfesü Nefis*, byy, H.1302, Matbaatü'l Amiratü'l-Osmaniyye, II, 405.

⁴⁹ Özeydin, Abdülkerim, "Muktefî-Liemrillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 146.

ayında Müstencid Billâh'a halîfe olarak biat edildi.⁵⁰ Halîfe Müstencid Billâh babasının politikasını devam ettirmiştir. Devlet ricâli görevlerinde aynen kalmıştır. Bu dönemde Halîfe Müstencid Billâh ile Irak Selçuklu Sultanları Süleyman Şah ve Arslan Şah iktidar mücadelelerini görüyoruz. Yine bu dönemde halîfeliğin Bedevî bir kabile olan Hafâce kabilesiyle, Mezvedîlerle ve Huzistân hâkimi Şümle ile olan mücadelelerini görüyoruz.⁵¹

Halîfe Müstencid Billâh 566/1170 yılında ölünce oğlu Ebû Muhammed Müstazî Billâh ünvânıyla halîfelik tahtına oturdu ve biat aldı.⁵² Müstazî Biemrillâh'ın halîfelik döneminde halîfenin, Vezîr Adudiddîn'in ve Ordu komutanı Kutbeddin Kaymaz'ın araları bozuldu. Birbirleriyle mücadeleye giriştiler. Bu mücadelenin sonunda halîfe kazançlı çıktı. Bu dönemde Mısır'da Selâhaddîn Eyyûbî sayesinde Abbâsî halîfesi adına hutbe okundu. Huzistân Hâkimi Şemle ile mücadeleler oldu. 20 yıldan fazla süren Huzistan isyanı sona erdi. Halîfe Müstazî Biemrillâh döneminde adalet hâkim oldu. Bağdat halkı güven içinde yaşadı.⁵³

Halîfe Müstazî Biemrillâh'ın 575/1180 senenin Şevval ayının sonunda vefat etmesi üzerine emirler, vezirler, devlet büyükleri, havas ve avam Nâsır Lidînillâh'a biat ettiler. Babasının vefatından kısa bir süre önce minberler üzerinde kendisinin adına hutbe okundu. Babasının vefatından bir gün, başka bir rivayete göre bir hafta önce kendisine veliahtlık biatı yapıldığı söylenir. Babasının vefatından sonra halîfeliği hususunda kendisiyle çekişen bir kimse çıkmamıştı. Bağdat Abbâsî halîfeleri arasında ondan önce kendisinden daha uzun süre halîfelik yapan biri de çıkmamıştı.⁵⁴ Halîfe Nâsır Lidînillâh döneminin siyâsî alanına baktığımızda Abbâsîler'le Harizmşâhlar, Abbâsîler'le Gurlular, Gurlular'la Harizmşâhlar, Moğollar'la Harizmşâhlar, Abbâsîler'le Eyyûbîler arasındaki ilişkileri veya mücadeleleri görebiliriz.⁵⁵ Halîfe Nâsır Lidînillâh 622/1225 yılında vefat edince de veliaht Zâhir Biemrillâh'ın halîfeliğine biat edildi. Abbasoğulları arasında ondan daha yaşlı iken hilâfete geçmiş başka bir kimse yoktur. Halîfe Zahir, akıllı ağır başlı, dindar, adaletli, iyiliksever bir kimseydi. Birçok haksızlıkları gıderdi. Hak sahiplerinin haklarını verdi. Babasının koymuş olduğu harçları kaldırdı. Halka güzel muamelede bulundu. Hatta denilir ki: "Şayet zamanı uzun sürseydi, Ömer b. Abdülazîz'den sonra kendisinden daha âdil bir halîfe görülmeyecekti." Ama bir seneyi dahi dolduramadı. Hilâfeti 9 ay kadar sürdü.⁵⁶

Halîfe Zâhir Biemrillâh 623/1226 yılının Receb ayında Cuma günü vefat

⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 241.

⁵¹ Bu konularla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Kayhan, Hüseyin, "Müstencid-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 143-144.

⁵² Kalkaşendî, *Meâsîru'l-Înâfe*, II, 50; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 1160.

⁵³ Geniş bilgi için bkz.: Aktan, Ali, "Müstazî-Biemrillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s.128-129.

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 305.

⁵⁵ Hartmann, Angelika, "Nâsır-Lidînillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 399-400.

⁵⁶ Krş.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 361-363; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.294; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 107; Kalkaşendî, *Meâsîru'l-Înâfe*, II, 57; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.422-423.

edince halîfe olarak Müstansır Billâh'a biat edildi.⁵⁷ Müstansır'a biat edildiğinde Müstansır Billâh 36 yaşındaydı.⁵⁸ Halîfe Müstansır Billâh döneminin en büyük tehlikesi Moğollar'dı. Moğollar'ın durdurulamaz akınları ve Müslüman ülkeleri işgal edip içindekileri acımasızda katletmeleri tarih için kara bir lekeydi.⁵⁹ Moğollar'la Abbâsî Devleti arasında bir savaş gerçekleşti. Bu savaştan Abbâsî Devleti halîfesi Müstansır Billâh yenik çıktı ve barış antlaşması imzalandı.⁶⁰

Müsta'sım Billâh'ın babası Müstansır, 640/1242 senenin Cemaziyelâhîr ayının 10'nunda cuma sabahı vefat edince kendisi Tac sarayında bulunuyordu. O gün namazdan sonra davet edildi. Kendisine hilâfet biati sunuldu ve Müsta'sım Billâh lâkabı verildi. Halîfe Müsta'sım Billâh hilâfet makamına geçtiğinde doğudaki İslâm topraklarından büyük bir kısmı ya Moğollar'ca işgal edilmiş veya onların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı. Daha Batıdakiler ise Bağdat dâhil yine Moğollar'ın tehdidi altındaydı ve zaman zaman gerçekleştirilen yağma akınlarına mâruz kalıyordu.⁶¹ Halîfe Müsta'sım Billâh döneminde Abbâsî devleti için en büyük hata olarak Üstâdüddâr İbnü'l-Alkamî'nin vezirliğe getirilmesini görüyoruz. Çünkü Vezir İbnü'l-Alkamî Abbâsîler'in Moğollar'la yaptıkları savaşta Moğollar'a yardımcı olmuştur.⁶² Moğollar, 656/1258 yılında Abbâsîler'le savaş yapmışlar ve Bağdat'ı ele geçirmişlerdi.⁶³ Bu savaş sonucunda Halîfe Müsta'sım Billâh'ı ve ailesini öldürmüşlerdir.⁶⁴ Müsta'sım Billâh'ın öldürülmesiyle Bağdat Abbâsî halîfeliği tarihe karıştı.⁶⁵ Üç yıl sonra Memlûk sultanı I. Baybars Müsta'sım'ın amcası Ahmed b. Muhammed'i el-Müstansır Billâh unvânıyla Kahire'de halîfe ilân etti. Böylece Abbâsî hilâfeti yeniden kurulmuş oldu.⁶⁶

Abbâsî Dönemi siyâsî tarihine genel bir bakış gerçekleştirildi. Bu döneme damgasını vuran Abbâsî halîfelerinin ölüm sebepleri ise makalemizin ana konusunu oluşturacaktır. Abbâsî halîfelerinin ölüm sebepleri ele alınırken, maka-

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 369; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, a.y.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1984-1986, XXIII, 156; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 113; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, II, 78; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.423.

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, a.y..

⁵⁹ Moğollar'ın akınları ve istilâ ettikleri şehirler hakkında bkz.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 383-387.

⁶⁰ Yiğit, İsmâil, "Müstansır-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 118.

⁶¹ Özdemir, Hacı Ahmet, "Müsta'sım-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 126.

⁶² Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.433; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, IV, 1294-1295; Muir, William, a.g.e., s.591.

⁶³ Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, IV, 1296; Arnold, T.W., *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, trc: Hasan Gündüzler, Ankara, 1971, s.316; Turan, Osman, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (Moğol İstilâsı ve Rum Sultanlığının Çöküşü)*, çev: Kasım Turhan, İstanbul, 1988, Hikmet Yayınevi, I, 171; Muir, William, a.g.e., s.591-592.

⁶⁴ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.301; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 183; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 200; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, II, 89; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.433-434; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, IV, 1297; Philip, K.Hitti, a.g.e., III, 768; Bosworth, C.E., *İslâm Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soykütüğü El Kitabı)*, çev.: E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul, 1980, s.9; Turan, Osman, a.g.e., s.171; Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, Ankara, 1979, s.136; Muir, William, a.g.e., s.591-592.

⁶⁵ Özdemir, Hacı Ahmet, "Moğol İstilâsıyla İlgili Çin Kaynakları ve Si Shi Kî'ye Göre Hülâgü'nun Batı Seferi", Marife, V/1, Konya, 2005, s.85-96.

⁶⁶ Bosworth, C.E., a.g.e., s.10; Muir, William, a.g.e., s.593.

lenin sınırları göz önünde tutularak rivayetler verilecek ve değerlendirmeler yapılacaktır.

II. ABBÂSÎ HALİFELERİNİN ÖLÜM SEBEPLERİ

Abbâsî Halifelerinin ölüm sebepleri üç başlık içinde ele alınacaktır: Hastalık nedeniyle vefat eden Abbâsî Halifeleri, iktidardayken öldürülen Abbâsî Halifeleri ve normal bir ölümle vefat eden Abbâsî Halifeleri.

A. HASTALIK NEDENİYLE VEFAT EDEN ABBÂSÎ HALİFELERİ

Abbâsî Halifeleri'nin hastalık nedeniyle ölenleri tahttaki sıralarına göre incelenecektir. Bu bölüm Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'la başlayacak Nâsır Lidî'nillâh'la son bulacaktır.

1. EBÜ'L-ABBÂS ES-SEFFÂH'IN ÖLÜMÜ

Ebü'l-Abbâs, Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf el-Kuraşî, el-Hâşimî, el-Abbâsî ilk Abbâsî halifesidir.⁶⁷

Ebü'l-Abbâs es-Seffâh 136/754'de Zilhicce ayının 13'ünde Pazar günü Enbâr'da öldü.⁶⁸ Zilhicce'nin 12'sinde öldüğü de söylenir.⁶⁹ Kaynakların çoğunda Seffâh'ın ölüm sebebinin çiçek hastalığı olduğu zikredilir.⁷⁰ Hummâ⁷¹ veya Zâtülcenb⁷² hastalığından öldüğü de rivayet edilmiştir.⁷³ Târîhu'l-Ya'kûbî'de ise hastalığın ne olduğu söylenmeden "illet" diye bahsedilir.⁷⁴ Yine Ebü'l-Abbâs'ın ölümüyle ilgili olarak İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târîh'inde geçen şu rivayeti aktarmak istiyoruz. Ca'fer b. Yahya şöyle demiştir: " Seffâh bir gün aynaya baktı-yüzü çok güzeldi- şöyle dedi. "Allah'ım! Süleyman b. Abdülmelik'in dediği gibi, "Meliklerin en genciyim" demek yerine; "Allah'ım! Bana itaatle geçen ve sağlıklı yararlanabileceğim uzun bir ömür ver." diyorum." dedi. Henüz sözünü tamam-

⁶⁷ Zehebî, Siyeru Alâmi'n-Nübelâ, VI, 77.

⁶⁸ Halife b. Hayyât, Târîh, s.333; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, el-Meârif, Mısır, 1934, s.163; Ya'kubî, Tarih, III, 98; Taberî, Tarih, VII, 470; Mes'ûdî, Ebu'l Hasen Ali b. Huseyn b. Ali, Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher, Kahire, 1964, III, 266; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed et-Temimî, es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ, nşr. ve talik: Seyyid Aziz Bek, Beyrut, 1987, s.571; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IV, 346; Zehebî, Siyeru Alâmi'n-Nübelâ, VI, 77; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, X, 58; Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, s.240; Kennedy, Hugh, The Early Abbâsîd Caliphate, London, 1986, s.55.

⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd ev Medinetü's-Selâm, thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1997, X, 50; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IV, 346.

⁷⁰ Taberî, Tarih, VII, 470; Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, X, 50; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IV, 346; Ebü'l-Fidâ, Târîhu Ebi'l-Fidâ, I, 296; Kütübî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, Fevâtü'l-Vefeyât, Mısır, 1951, I, 486; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, X, 58; Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, s.240; Diyâr-bekrî, Tarihu'l-Hamis, II, 362; Huda'rî Bek, Muhammed, ed-Devletü'l-Abbâsiyye, s.53; Hasen İbrahim Hasen, Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, trc: İsmail Yiğit vd., (I-IV), İstanbul, 1987, II, 315; Yıldız, Hakkı Dursun, "Ebü'l-Abbâs es-Seffâh", DİA, İstanbul, 1994, X, 284; Philip, K.Hitti, a.g.e., II, 446; Muir, William, a.g.e., s.444.

⁷¹ Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, Kitâbü Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf, thk: Süheyb Zekkâr, Riyâd Zirikli, Beyrut, 1417/1996, IV, 238; Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.md., s.284.

⁷² Zâtülcenb: Akoğçer zarının iltihâbı için bkz: İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebu'l-Fazl, Lisânü'l-Arabî'l-Muhîr, Beyrut, 1970, I, 194.

⁷³ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, IV, 238.

⁷⁴ Ya'kubî, Tarih, III, 97-98.

lamamıştı ki, bir çocuğun başka bir çocuğa söylediği: “Benimle senin aranda ecel 2 ay 5 gündür.” sözünü işitti. Bunun üzerine derhal sözünden vazgeçti ve şöyle dedi: “Bana Allah kâfidir. Allah’ın gücünden başka bir güç yoktur. Allah’ım sana güveniyor ve senden yardım diliyorum.” Bu olayın üzerinden fazla bir zaman geçmemişti ki ateşi yükseldi, sonra hastalığı arttı ve 2 ay 5 gün sonra da vefat etti.⁷⁵

Temel İslâm Tarihi kaynaklarında Ebü'l-Abbâs es-Seffâh’ın çiçek hastalığından öldüğü görüşü ağır basmaktadır. Çağdaş İslâm Tarihi araştırmalarında ve oryantalistlerin eserlerinde Temel İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan bilgiler verilmiştir. Tüm rivâyetlere baktığımız zaman şu sonuca varabiliriz: Ebü'l-Abbâs es-Seffâh’ın ölüm sebebi zatülcenb değildir; halîfenin ölüm sebebinin zatülcenb olduğu rivâyeti tek bir kaynakta yer almıştır. Bu bilgiyi destekleyen başka bir rivâyetle karşılaşmadık. Kanaatimizce Ebü'l-Abbâs es-Seffâh’ın ölüm sebebi çiçek hastalığıdır. Bazı rivâyetlerde humma geçmesi de çiçek hastalığı olan kişilerde görülen yüksek ve tehlikeli ateşin göstergesidir.

2. EBÛ CA'FER EL-MANSÛR'UN ÖLÜMÜ

Asıl adı Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmutta-lib b. Hâşim Ebü Ca'fer el-Mansûr'dur.⁷⁶ Abbâsî halîfelerinin ikincisi olan Mansûr'un ölümü şu şekilde ifade edilecektir.

Halîfe Mansur 158/775 yılında tekrar hacca giderken yolda rahatsızlandı⁷⁷ ve Bir-i Meymûn mevkiinde Zilhicce'nin sekizinde tevriye gününden bir gün önce 64 yaşındayken öldü.⁷⁸ Öldüğünde onun yaşının 62⁷⁹, 63⁸⁰, 65⁸¹, 68⁸² olduğunu söyleyenler de vardır.

Abbâsî Devleti'nin gerçek kurucusu sayılan Ebü Ca'fer el-Mansûr'un ölüm sebebi ile ilgili olarak şu bilgilerle karşılaşırız: Halîfe Mansûr, mide hastalığından ölmüştür.⁸³ Halîfe Mansûr'un yediklerinin hazmı için ilâçlar kullandığı ve bu ilâçların midesine zarar verdiği⁸⁴, aynı zamanda yüksek ateşler içinde ishale yakalandığı ve daha sonra bu vaziyetteyken vefat ettiği söz konusudur.⁸⁵ Mansûr 158/775 yılında oğlu Mehdî'yi Rakkâ'ya gönderirken onu yolcu etmek için çıkmıştı. O gün atından düştü ve alını yarıldı. O yemeği çok yer doktorların tavsiyelerine uymazdı. Bu sebeple hastalığı arttı ve hayatını sona erdirdi.⁸⁶ İb-

⁷⁵ İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih, IV, 346.

⁷⁶ Zehebî, Siyeru Alâmi'n-Nübelâ, VII, 83.

⁷⁷ Bozkurt, Nahide, a.g.md., s.5; Muir, William, a.g.e., s.464.

⁷⁸ Krş.: Halîfe b. Hayyât, Târih, s.347; Zehebî, Siyeru Alâmi'n-Nübelâ, VII, 87; Philip, K.Hitti, a.g.e., II, 453; Sourdel, D., İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti (Abbâsî Hilâfeti), çev: Hamdi Aktaş, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1988, I, 123; Kennedy, Hugh, a.g.e., s.93.

⁷⁹ Halîfe b. Hayyât, Târih, s.347.

⁸⁰ İbn Kuteybe, el-Meârif, s.165; Dineverî Ebü Hanîfe Ahmed b. Davud (V.282/895), Ahbâru't-Tivâl, Dâru'l-Erkam, Beyrut, trz, s.352.

⁸¹ Muir, William, a.g.e., s.464.

⁸² Taberî, Târih, VIII, 61.

⁸³ Sûyûtî, Târihu'l-Hulefâ, s.244; Philip, K.Hitti, a.g.e., II, 475.

⁸⁴ Taberî, Târih, VIII, 59-60.

⁸⁵ Taberî, Târih, VIII, 60.

⁸⁶ Hasan İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, II, 328.

nü'l-Esîr, Mansûr'un bineğinden düşüp kaburga kemiklerini kırdığını ve bu şekilde öldüğü rivâyetini aktarır ve bu rivâyeti doğru bulmaz.⁸⁷ Kanaatimizce Ebû Ca'fer el-Mansûr'un ölüm nedeni mide rahatsızlığı/hastalığıdır. Mansûr'un halîfeliği yaklaşık yirmi iki yıl sürdü.⁸⁸ Yerine oğlu Mehdî için biat tazelendi ve Mehdî halîfe oldu.⁸⁹

3. HÂRÛN ER-REŞİD'İN ÖLÜMÜ

Beşinci Abbâsî Halîfesi olan Hârûn er-Reşîd'in asıl ismi Ebû Ca'fer Hârûn b. Mehdî Muhammed b. Mansûr Ebî Ca'fer Abdillâh b. Muhammed b. Ali Abdillâh b. Abbâs el-Hâşimî, el-Abbâsî'dir.⁹⁰ Künyesi Ebû Ca'fer'dir.⁹¹ Hârûn er-Reşîd Mehdî'nin Hayzurân'dan doğan oğludur.⁹² 150/767 senesinde Rey şehrinde doğmuştur.⁹³ 149/766⁹⁴ veya Mansûr döneminde 145/762 yılında doğduğu da rivâyet edilmiştir.⁹⁵ Hârûn er-Reşîd'in yetişmesi çok parlak olmuş, iyi eğitim görmüş, olgun ve kuvvetli bir kişilik kazanmıştı. Babası Mehdî, Hâdî'ye yaptığı gibi ona da devlet yönetimi konusunda iyi bir eğitim vermeye çalıştı.⁹⁶ Bizans'a yapılan iki seferde ordu kumandanı olarak görev aldı ve başarılar elde etti. Bu yüzden kendisine "Reşîd" sıfatı verildi.⁹⁷

Halîfe Hârûn er-Reşîd 193/809 yılının Cemâziyelâhîr'in 3'ünde Tûs'ta vefat etti.⁹⁸ Hârûn er-Reşîd'in ölüm nedeniyle ilgili olarak kaynaklarda yerini bulan bilgileri⁹⁹ derleyip birleştirdiğimizde şu sonuca ulaşırız: Halîfe Hârûn er-Reşîd Horasan'da çıkan isyanı bastırmak için yola koyulduğunda halsizdi. Hürremîler'le savaştıktan sonra Tûs kentinde hastalandı. Hastalığı şiddetli bir hal aldı. Hastalık belirtisi olarak karnında şiddetli bir ağrının varlığını ve doktorların verdiği yiyeceğin kendisi için fayda değil zarar verdiğini zaten halîfe söylüyordu. Hastalığın tespiti ve durumu için tahliller yapıldı. Bu tahlillerden çıkan sonuç kötüydü. Kanaatimizce de halîfe hastalığın sebep olduğu karnındaki şiddetli ağrı sonucu vefat etti.

4. EL-ME'MÛN'UN ÖLÜMÜ

Halîfe el-Me'mûn'un asıl ismi Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Hârûn er-Reşîd b.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 45.

⁸⁸ Taberî, *Târîh*, VIII, 62; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 44-45.

⁸⁹ Taberî, *Târîh*, VIII, 60-61; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 44.

⁹⁰ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 286.

⁹¹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, Bağdat, 1357/1938, 299.

⁹² İbn Kuteybe, *el-Meârîf*, s.166.

⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 6.

⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, a.y.

⁹⁵ Taberî, *Târîh*, VIII, 230.

⁹⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, 129.

⁹⁷ Bozkurt, Nahide, "Hârûnürreşîd", DİA, İstanbul, 1997, XVI, s.258-259.

⁹⁸ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s.358; Taberî, *Târîh*, VIII, 345; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 322; Mantaran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev.: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, s.123; Sourdél, D., a.g.e., s.127; Üçok, Bahriye, a.g.e., s.106.

⁹⁹ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s.358; Taberî, *Târîh*, VIII, 342-344; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zehbe*, III, 375; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 129; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 213; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.268-269; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, III, 271; Sourdél, D., a.g.e., s.127; Kennedy, Hugh, a.g.e., s.132.

Muhammed el-Mehdî el-Abbâsî'dir.¹⁰⁰ Künyesinin Ebû Ca'fer olduğu da söylenir.¹⁰¹ Annesi Merâcîl adında bir ümmüveled'di.¹⁰² Babası hilâfete geçtiği gün olan 170/786 yılının Rebiülevvel ayının ortasında Bağdat yakınlarındaki Yâsiriyye'de doğdu.¹⁰³ Me'mûn sarayda eğitim görmeye başladı. Arap dilini incelikleriyle öğrendi. Hadis ve fıkıh dersleri almış, Mu'tezilî âlimlerden bazıları onun hocası olmuşlardı. Babası Hârûn er-Reşîd onun yetişmesi için ona siyâsî görevler verdi. Me'mûn'da bu görevleri başarıyla yerine getiriyordu.¹⁰⁴

Abbâsî Dönemi'nin parlak simalarından biri olan Halîfe el-Me'mûn'un ölüm nedeniyle ilgili olarak verilen rivâyetlere¹⁰⁵ baktığımızda onun Pozantı Çayı yakınlarında yakalandığı hummadan vefat ettiğini söyleyebiliriz. Batılı kaynaklarda ise onun ölüm sebebi zikredilmemiş¹⁰⁶, aniden öldüğü rivâyet edilmiştir.¹⁰⁷ Bu yönüyle, Batılı kaynaklar, temel İslâm Tarihi kaynaklarından ayrılmaktadır.

5. EL-MU'TASİM BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Sekizinci Abbâsî Halîfesi Mu'tasım'ın asıl ismi Ebû İshâk Muhammed b. er-Reşîd Hârûn b. Muhammed el-Mehdî, el-Abbâsî'dir.¹⁰⁸ Künyesi Ebû İshâk'tır.¹⁰⁹ Annesinin ismi Mâride'dir ve ümmüveleddir.¹¹⁰ 178/794¹¹¹ yılı, 179/795¹¹² yılı ve 180/796¹¹³ yılının Şaban ayında¹¹⁴ Huldkâr'da doğmuştur.¹¹⁵

Müsemmen lâkaplı Halîfe el-Mu'tasım'ın ölümüyle ilgili olarak temel İslâm Tarihi kaynaklarında geçen rivâyetlere¹¹⁶ baktığımız zaman şu sonuca ulaşabiliriz: Halîfe el-Mu'tasım halîfeliğinin son yıllarında rejimine dikkat etmiyordu. Bu yüzden de gündün güne zayıflamış ve sağlığı bozulmuştu. Hacemat ettirmekte yarar gören el-Mu'tasım'ın vücudundan kan alınmış ama bu da kendisine fayda vermemiş ve hastalığı gittikçe artmıştı. Bu hastalıktan kurtulmak için doktorlar

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, X, 272-273.

¹⁰¹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s.302.

¹⁰² Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, a.y.; Hudaî Bek, Muhammed, *ed-Devletü'l-Abbâsî*, s.174.

¹⁰³ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, V, 119.

¹⁰⁴ Bozkurt, Nahide, *Mutezilenin Altın Çağı: Me'mûn Dönemi*, Ankara, 2002; Bozkurt, Nahide, "Me'mûn", *DİA*, XXIX, s.101.

¹⁰⁵ Krş.: Taberî, *Târîh*, VIII, 646-650; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s.304; a.mlf: *Mürûcû'z-Zeheb*, IV, 42-44; İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s.575; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Tarihi'l-Hulefâ*, s.103; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, V, 226-227; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 341; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 280; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.290; Üçok, Bahriye, a.g.e., s.114; Muir, William, a.g.e., s.510-511.

¹⁰⁶ Robert, Mantran, a.g.e., s.124; Sourdel, a.g.e., s.134.

¹⁰⁷ Robert, Mantran, a.g.e., s.124.

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, X, 290.

¹⁰⁹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s.305.

¹¹⁰ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, V, 121; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s.305.

¹¹¹ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, V, a.y.; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s.307; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.309.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, V, 265.

¹¹³ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.309.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, V, 265; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 295.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, V, a.y.

¹¹⁶ Krş.: İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.172; Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s.370; Taberî, *Târîh*, IX, 118-119; İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, V, 121; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, IV, 46-48; İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s.575; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Tarihi'l-Hulefâ*, s.110; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, V, 265; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 295; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.311, 314.

çare aramışlarsa da fayda vermedi. Halîfe el-Mu'tasım üç aya yakın süren bu hastalıktan sonra 227/842 yılında vefat etti. Cenaze namazını oğlu Hârûn el-Vâsik kıldırması ve Sâmerâ'ya defnedilmiştir. Halîfe el-Mu'tasım'ın ne zaman öldüğüyle ilgili olarak son dönem İslâm Tarihi kaynaklarında bilgi varsa da ölüm sebebi verilmemektedir.¹¹⁷

6. EL-VÂSİK'İN ÖLÜMÜ

Halîfe Vâsık'ın asıl ismi Ebû Ca'fer ve Ebû'l-Kâsım Hârûn b. el-Mu'tasım Billâh Ebî İshâk Muhammed b. Hârûn er-Rêşîd, el-Abbâsî el-Bağdâdî'dir.¹¹⁸ Künyesi Ebû Ca'fer'dir.¹¹⁹ Annesi ümmüveled olan Karâtîs'tir.¹²⁰ Halîfe Hârûn el-Vâsik 196/811 yılında¹²¹ Mekke yolunda doğdu.¹²² Halîfe el-Mu'tasım oğlu el-Vâsik'ı kendisinden sonra veliaht tayin etmişti. 227/842 yılında da Rebîülevvel ayında el-Vâsik'a biat edildi ve halîfe oldu.¹²³

Dokuzuncu Halîfe olan Hârûn el-Vâsik'ın ölüm nedeniyle ilgili rivâyetlere¹²⁴ baktığımız zaman onun hastalığının istiskâ (vücutun bazı yerlerinde su toplanma hastalığı)¹²⁵ olduğunu anlıyoruz. O dönemler bu hastalıktan duyulan acının dindirilmesi için hastalar sıcak tandırlara oturtuluyordu. Halîfe Hârûn el-Vâsik'a da bu uygulandı. Birinci uygulamada halîfenin ağrıları dinse de ikinci uygulama halîfenin ölümüyle sonuçlandı. Hilâfeti de 5 yıl, 9 ay¹²⁶, 6 gün sürmüştür.¹²⁷

7. MÜKTEFİ BILLÂH'İN ÖLÜMÜ

Abbâsî Devleti'nin onyedinci halîfesi olan Müktefî Billâh'ın asıl ismi Ebû Muhammed Alî b. Mu'tazîd Billâh Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Muvaffak Talha b. Mütevekkil el-Abbâsî'dir.¹²⁸ Künyesi Ebû Muhammed'dir.¹²⁹ Halîfeler arasında Hz. Ali (r.a.)'den ve Müktefî Billâh'tan başka Ali adını taşıyan biri yoktur. Yine halîfeler arasında Hz. Hasan'dan ve kendisinden başka Ebû Muhammed künyesini taşıyan da yoktur.¹³⁰ Annesinin Türk asıllı Çiçek adında bir câriye olduğu ve güzelliğiyle darbimesel getirildiği söylenir.¹³¹ 264/878 yılında Receb ayında doğ-

¹¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 917; Hasen İbrahim Hasen, *İslâm Tarihi*, II, 376; Üçok, Bahriye, a.g.e., s.117.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, X, 306.

¹¹⁹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, s.312.

¹²⁰ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, s.312; İbn Hibbân aslının Karâtîs olduğunu söylüyor. Bunun için bkz: İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s.576.

¹²¹ İbn Abdîrabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, V, 122.

¹²² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 353.

¹²³ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.315.

¹²⁴ Krş.: Taberî, *Târîh*, IX, 150; İbn Abdîrabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, V, 122; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, s.312; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Tarihu'l-Hulefâ*, s.113; İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s.576; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târîh*, V, 276-277; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 348; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 308; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 919; Üçok, Bahriye, a.g.e., s.118; Muir, William, a.g.e., s.522.

¹²⁵ İstiskâ' hastalığı için bkz: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 167-168.

¹²⁶ Makdîsî, Mutahhir b. Tahir, *Kitâbu'l-Bed'ü ve't-Târîh*, Paris, 1916, VI, 120.

¹²⁷ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, s.312.

¹²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XIII, 479.

¹²⁹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, s.321.

¹³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 104.

¹³¹ Hasen İbrahim Hasen, *İslâm Tarihi*, III, 363.

muştur.¹³²

Halîfe Müktefî kaynaklarda domuz hastalığı olarak ifade edilen bir hastalığa yakalanmış, hastalığı aylarca sürmüş ve bu hastalık sebebiyle 295/908 yılında 12 veya 13 Zilkâde ayında vefat etmiştir. 32 veya 33 yaşında vefat eden Müktefî Billâh 6 yıl 6 ay tahtta kalmıştır.¹³³

8. RÂZÎ BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Yirminci Abbâsî Halîfesi Râzî Billâh'ın asıl ismi Ebû İshâk Muhammed (Ahmed) b. Muktedir Billâh Ca'fer b. Mu'tazid Billâh Ahmed b. Muvaffak b. Mütevekkil, el-Hâşimî, el-Abbâsî'dir.¹³⁴ Künyesi Ebû İshâk'tır. Annesi Zalûm isimli bir ümmüveleddir.¹³⁵ 297/909 yılında doğmuştur.¹³⁶

Halîfe Râzî Billâh 329/940 yılında Rebülevvel ayında Bağdat'ta vefat etti.¹³⁷ Mes'ûdî normal bir ölümle yatağında öldüğünü¹³⁸ söylerken bazı tarihçiler ölüm sebebinin istiskâ¹³⁹ (vücudun bazı yerlerinde su toplanması) hastalığı olduğunu rivâyet ederler.¹⁴⁰ Adam Mez ise Râzî Billâh'ın midesi rahatsız olduğu için doktorların uyarmasına rağmen çok yemek yemesini bir kusur olarak söyler, ardından da "Vefat etti." der.¹⁴¹ Bu rivâyetlere baktığımız zaman Halîfe Râzî Billâh'ın istiskâ hastalığından vefat ettiği ortaya çıkar; çünkü Mes'ûdî'nin, Mürücü'z-Zeheb'in'de verdiği rivâyeti ve Adam Mez'in eserinde verdiği rivâyetleri destekleyen başka bir rivâyet bulunmamaktadır. Halîfe Râzî Billâh 6 yıl, 10 ay, 10 gün müddetle hilâfet görevini sürdürmüş ve 32 kusur yaşında vefat etmişti. Rusâfe'ye defnedilmiştir.¹⁴²

9. KÂİM BIEMRILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Abbâsî halîfelerinin yirmialtıncısı olan Halîfe Kâim Biemrillâh'ın asıl ismi Ebû Ca'fer Abdullâh b. el-Kâdir Billâh Ahmed b. İshâk b. Muktedir Billâh Ca'fer el-Abbâsî, el-Bağdâdî'dir.¹⁴³ Annesi Ermenî asıllı Bedrû'd- Dücâ (Katrün-Nedâ

¹³² İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, V, 126.

¹³³ Krş.: Taberî, *Târih*, X, 138; İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, V, 126-127; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, s.321; a.mlf., *Mürücü'z-Zeheb*, IV, 275; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târihi'l-Hulefâ*, s.152; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 118-119; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 104-105; Yılmaz, Saim, *Mu'tazid ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, s.370; Özeydin, Abdülkerim, *a.g.md.*, 535.

¹³⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 103.

¹³⁵ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, s.336.

¹³⁶ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, V, 129.

¹³⁷ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, V, a.y.; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, s.336-337; a.mlf., *Mürücü'z-Zeheb*, IV, 322; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 276; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 196.

¹³⁸ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, IV, 322.

¹³⁹ İstiskâ' hastalığı için bkz: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 167-168.

¹⁴⁰ İbn Miskeveyh, Ebû Ali b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem ev Târihu İbn Miskeveyh*, Mısır, 1332-1333/1914-1915, I, 417; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 276; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 104; Küttübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 377; İbn Haldûn, Abdurrahman el-Mağribî, *Kitâbü'l-Iber ve Divânü'l-Müptedâ ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab*, Bulak, 1284, III, 409-410; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Hilâfe*, I, 286; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamis*, II, 393; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 971; Zettersteen, K.V., -"Râzî-Billâh", İA, IX, İstanbul, 1960, 647.

¹⁴¹ Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, çev: Salih Şaban, İstanbul, 2000, s.23.

¹⁴² İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, V, 129.

¹⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XVIII, 307.

isimli bir cariyedir.¹⁴⁴ Kâim Biemrillâh 391/1000 yılında doğdu.¹⁴⁵

Kâim Biemrillâh 467/1075 yılının 13 Şaban Perşembe gecesi vefat etti.¹⁴⁶ Onun ölüm nedeninin kurdeşen (Ciltte çeşitli sebeplerle oluşan kaşıntılı dökülmeler) hastalığının tedavisi sonrasındaki çok kan akması olduğunu söyleyenler olduğu gibi,¹⁴⁷ basur nedeniyle kan alınmasından sonra öldüğünü söyleyenler de vardır.¹⁴⁸ Bu iki ölüm nedenini söyleyenlerin ortak noktasını rivâyet eden Süyûtî halîfenin kanamadan dolayı öldüğünü verir.¹⁴⁹ Bizce de Kâim Biemrillâh'ın vefatı kan aldırdıktan sonra kan aldırdığı yerin patlaması ve kanın çok akmasından gerçekleşmiştir.

10. MÜSTAZHİR BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Yirmisekizinci Abbâsî Halîfesi olan Müstazhir Billâh'ın asıl ismi Ebû'l-Abbâs el-Müstazhir Billâh Ahmed b. Abdillâh el-Muktedî Biemrillâh el-Abbâsî'dir.¹⁵⁰ Künyesi Ebû'l-Abbâs'tır.¹⁵¹ Annesi Türk asıllı Altun adlı bir câriyedir.¹⁵² Müstazhir Billâh Hilâfet sarayında 470/1077 yılının Şevvâl ayında doğdu.¹⁵³

Halîfe Müstazhir Billâh 512/1118 yılının 16 Rebîülâhîr günü vefat etti. Hastalığı terâkî (gerdan ile omuz kemiği arasında bir ağrıdan meydana gelen bir hastalık) idi.¹⁵⁴ Halîfe Müstazhir Billâh'ın istiskâ (vücudun bazı yerlerinde su toplanma hastalığı) dolayısıyla vefat ettiğini söyleyenler vardır.¹⁵⁵ Bu rivâyeti destekleyen başka rivâyet bulunmamaktadır. Bir de halîfenin eceliyle öldüğü söylenmiştir.¹⁵⁶

Kanaatimizce Halîfe Müstazhir Billâh terâkî hastalığından vefat etmiştir. Bu görüşümüzü destekleyen rivâyetler o döneme yakın kaynaklarda mevcuttur.

11. MUKTEFÎ LİEMRİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Abbâsî Halîfelerinin otuzbirincisi olan Muktefî Liemrillâh'ın asıl ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Müstazhir Billâh Ahmed b. el-Muktedî Billâh Abdillâh b. Zuhayr Muhammed b. Kâim Biemrillâh Abdillâh el-Hâşimî, el-Abbâsî, el-Bağdâdî'dir.¹⁵⁷ Künyesi Ebû Abdillâh'tır.¹⁵⁸ Annesi Habeşli bir câriye olan Sit-

¹⁴⁴ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.385.

¹⁴⁵ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.385.

¹⁴⁶ Krş.: İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Tarîhu'l-Hulefâ*, s.200; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, 120; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 550; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XVIII, 318; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 110; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, I, 335; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.389; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 1081; Özeydın, Abdülkerîm, a.g.md., s.211.

¹⁴⁷ Krş.: İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (V.597/1200), *el-Muntazam fî Tevârîhi Mülûki ve'l-Ümem*, Thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1410/1995, IX, 524; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, 120; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 550.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 526-527; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 110.

¹⁴⁹ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.389.

¹⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XIX, 396.

¹⁵¹ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Tarîhi'l-Hulefâ*, s.206.

¹⁵² Diyârbekrî, *Tarîhu'l-Hamis*, II, 402.

¹⁵³ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Tarîhi'l-Hulefâ*, s.206; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.393.

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, 281; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 241; Diyârbekrî, *Tarîhu'l-Hamis*, II, 403.

¹⁵⁵ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Tarîhi'l-Hulefâ*, s.208.

¹⁵⁶ Özeydın, Abdülkerîm, "Müstazhir-Billâh", DİA, XXXI, 128.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XX, 399.

tü's-Sâde'dir.¹⁵⁹ Yâî¹⁶⁰ veya Bağyetü'n-Nüfûs da denmektedir.¹⁶¹ Halîfe Muktefî Liemrillâh 489/1096 yılında doğdu.¹⁶²

Halîfe Muktefî Liemrillâh'ın ölümüyle ilgili rivâyetler şöyledir: 555/1160 yılının Rebûlevvel ayında terâkî (gerdan ile omuz kemiği arasındaki ağrıdan meydana gelen bir rahatsızlık) hastalığından vefat etmiştir.¹⁶³ Anjinden (Boğaz mukozasının şişmesi, iltihaplanması) dolayı vefat etmiştir.¹⁶⁴ Ölüm hastalığına yakalandı. Bu hastalıktan öldü.¹⁶⁵ Muktefî Liemrillâh'ın 554/1159 yılında yakalandığı ağır bir hastalıktan kurtulması Bağdat'ta bir hafta süren şenliklerle kutlandı; ancak halîfe ertesi yıl vefat etti.¹⁶⁶

Kanaatimizce Muktefî Liemrillâh terâkî hastalığından ölmüştür. Bu düşünceimizi şu rivâyet desteklemektedir: "Muktefî Liemrillâh'ın babası Müstazhir ile ortak özellikleri şunlardı: Babası gibi o da terâkî hastalığı yüzünden vefat etti. O da babası da Rebûlevvel ayında vefat etti. Sultan Muhammed Şah onun ölümlünden üç ay önce vefat etmişti. Sultan Mahmûd da babası Müstazhir'den üç ay önce vefat etmişti. Babası Bağdat'ın sular altında kalmasından bir sene sonra vefat etmişti. Kendisi de aynı olayın ikinci yıldönümünde vefat etmişti."¹⁶⁷

12. NÂSİR LİDİNİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Otuzdördüncü Abbâsî halîfesi Nâsır Lidînillâh'ın asıl ismi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Müstazî Biemrillâh Ebî Muhammed Hasen b. Müstencid Billâh Yûsuf b. Muktefî Muhammed b. Müstazhir Billâh Ahmed b. Muktedî el-Hâşimî, el-Abbâsî, el-Bağdâdî'dir.¹⁶⁸ Annesi Türk asıllı olan Zümürüt (Zümürüd) isimli bir câriyedir.¹⁶⁹ Nâsır Lidînillâh 553/1158 yılında doğdu.¹⁷⁰ Nâsır Lidînillâh'ın ölüm sebebi hakkında şu rivâyetler nakledilir:

Nâsır Lidînillâh 3 yıl müddetle yatakta hareketsiz olarak yaşamış, bu arada gözünün bir tanesi tamamen görmez olmuş, diğer gözü ise çok zayıf düşmüştü. Sonunda dizanteri (Ağrılı ve kanlı ishale beliren, bağırsakta yaralara yol açan bulaşıcı, salgın hastalık, kanlı basur) hastalığına yakalanarak 20 gün daha yaşamıştı. 622/1225 yılının Ramazan ayının son gecesi Halîfe Nâsır Lidînillâh vefat etti.¹⁷¹

¹⁵⁸ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, s.225.

¹⁵⁹ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, a.y.

¹⁶⁰ Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnbâfe*, II, 36.

¹⁶¹ Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 405.

¹⁶² Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XX, 399; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.403.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, 68; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XX, 412; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 241.

¹⁶⁴ İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, Gregory, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1987, II, 398; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XX, 412; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 241.

¹⁶⁵ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.277.

¹⁶⁶ Özaydın, Abdülkerîm, "Muktefî-Liemrillâh", DİA, XXXI, 146.

¹⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 241.

¹⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXII, 192-193.

¹⁶⁹ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.413.

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXII, 193.

¹⁷¹ Krş.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, 360; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXII, 242-243; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 106-107.

Abbâsî Halifeleri'nden hastalık nedeniyle vefat edenlerin sayısının on iki olduğu görülmektedir. Hastalık sonucu vefat eden halifelerin öldüğü gün, önceden halife tarafından tayin edilen veliahtlar halîfeliğe hiçbir zorlukla karşılaşmadan geçmekteydiler.

B. İKTİDARDAYKEN ÖLDÜRÜLEN ABBÂSÎ HALİFELERİ

Saltanat düzeni hüküm süren devletlerde, devletin başında olan kimselerin ani ölümleri zihinlerde hep soru işareti bırakmıştır ve ölüm nedenleri merak konusu olmuştur. Kimi devlet liderleri kendi ailelerine mensup kişiler tarafından öldürülmüşler, kimi devlet liderleri devlet yönetiminde söz sahibi olmuş kişiler (asker, devlet adamı vs.) tarafından bir suikaste kurban gitmiş, kimi devlet liderleri ise rakip gruplar tarafından öldürülmüşlerdir. Araştırmamızın bu kısmında iktidardayken öldürülen Abbâsî halifelerinden bahsedilecektir. Öldürülen Abbâsî halifeleri sırasıyla ele alınacak ve kimler tarafından öldürüldüğü söz konusu edilecek; ancak makalenin sınırları göz önünde tutularak ayrıntıya girilmeyecektir.

1. MEHDÎ B. MANSÛR'UN ÖLDÜRÜLMESİ

Halife Mehdî'nin asıl ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Mansur Ebî Ca'fer Abdillâh b. Muhammed b. Ali, el-Hâşimî, el-Abbâsî'dir.¹⁷²

Abbâsî halifelerinin üçüncüsü olan Mehdî'nin zehirlenerek öldürüldüğüne dair rivâyetler vardır.¹⁷³ Bu rivâyetlerde ortak olan husus; cariyelerden birisinin, kışkandığı bir cariyeyi öldürmek üzere teşebbüste bulunması sonucunda, kazara Mehdî'nin zehirlenmiş oluşudur.¹⁷⁴ Rivâyetlerdeki farklılıklar ise olayın gelişimi ile ilgilidir. Mehdî'nin, Hasene adlı cariyesi bir tepsi içerisine armutları doldurmuş, en üste de zehirlediği iri bir armutu koymuştu. Tepsiyi hizmetçi ile Mehdî'nin çok sevdiği bir cariyeye göndermiş, hizmetçi tepsiyi götürürken Mehdî onu görmüş, yanına çağırarak tepsideki iri armutu alıp yemişti. Mehdî, armutu yiyince "Karnım!" diye bağırmış, onun sesini duyan Hasene, saçını başını yolarak ağlamaya başlamış ve : "Seninle baş başa kalmak için, seni öldürdüm, ey efendim!" demişti. Mehdî o gün ölmüş, Hasene evinin çatısına örtülmüş kaba örtülerle kalakalmıştı.¹⁷⁵ Cariyenin armuda değil bir yemeğe,¹⁷⁶ içine kuru yemiş doldurulup yağda kızartıldıktan sonra bal veya şekerle yenilen "Gatâif" adlı bir tür hamur işi yiyeceğe¹⁷⁷ süt -ağız- içerisine¹⁷⁸ zehir kattığı da

¹⁷² Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, VII, 400-401.

¹⁷³ Üçok, *Bahriye*, a.g.e., s.102.

¹⁷⁴ Taberî, *Târih*, VIII, 169-170; Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih*, 98-99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, V, 71; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.163; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 151, 156; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s.255; Karamanî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsâui'l-Üvel fi't-Târih*, Bağdat, 1282/1865, 148; Muir, William, a.g.e., s.472.

¹⁷⁵ Taberî, *Târih*, VIII, 169-170; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 319; Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih*, VI, 98-99; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 156.

¹⁷⁶ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, 163.

¹⁷⁷ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 319.

¹⁷⁸ Taberî, *Târih*, VIII, 169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 71; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 156; Karamanî, *Ahbârü'd-Düvel*, s.79.

rivayet edilir. Netice olarak Halîfe Mehdî cariyesi Hasene tarafından yanlışlıkla öldürülmüştür.

Çağdaş araştırmacılarımızdan Ahmet Güzel Temel İslâm Tarihi kaynaklarında yer almayan ve görüşüne katıldığımız diğer bir yorumda şunları söyler: “Bu hususta bir rivayetle karşılaşmamamıza rağmen, Mûsâ’ında bu olayda parmağının olduğu ihtimalini göz önünde bulundurabiliriz. Babasının kararına muvafakat etmeyen ve gönderdiği elçiyi döven, herhangi bir gerekçe göstermeden veliahtlık sırası gasp edilen Mûsâ’nın içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyeyi tahmin etmek güç değildir. Şayet Mehdî, Mâsebezân’da vefat etmeyiip Cürçân’a, Mûsâ’nın yanına ulaşabilseydi, muhtemelen onu cezalandıracak, belki de veliahtlık hakkını tamamen elinden alacaktı. Diğer taraftan Mûsâ’nın hilâfeti döneminde annesiyle arasının açılması, zehirlenerek genç yaşta öldürülmesi, iktidar yolunda bu tür hareketlerin yapılabildiğini göstermektedir.”¹⁷⁹

2. el-HÂDÎ’İN ÖLDÜRÜLMESİ

Dördüncü Abbâsî halîfesi olan Musâ el-Hâdî’nin asıl ismi Ebû Muhammed Mûsâ b. Mehdî Muhammed b. Mansûr Abdullâh el-Hâşimî, el-Abbâsî’dir.¹⁸⁰ Mûsâ el-Hâdî, Mehdî’nin Hayzuran’dan doğan oğludur.¹⁸¹

Mehdî’nin yerine halîfe olan Mûsâ el-Hâdî’nin ölümüyle ilgili ağırlıklı olarak iki rivâyet hususunda durulduğunu görmekteyiz: Hâdî’nin iç organlarında çıkan bir yaradan dolayı vefat ettiği hususu¹⁸² ve Hâdî’nin, annesi Hayzûran tarafından düzenlenen bir komplo sonucu öldürüldüğü hususudur.¹⁸³ Rivâyetler değerlendirildiği zaman Hâdî’nin hastalık döneminde annesi Hayzurân Hâdî’yi öldürmüştür; çünkü kocası el-Mehdî zamanında her istediğini yaptıran Hayzurân Mûsâ el-Hâdî’nin halîfe olmasıyla nüfûz ve otoritesinin daha da artacağını düşünüyordu. Fakat Hâdî annesinin isteklerini yerine getirmemiş ve annesinin devlet işlerine karışmasını engellemiştir. Hatta annesinin bu etkisinden kurtulmak için onu zehirlenmeye bile teşebbüs etmiştir. Hâzûrân da kendisine karşı itaatkâr görünen Hârûn’u hilâfet makamına geçirmek için hasta yatağındaki Hâdî’yi cariyeleriyle zehirlenmiş veya boğdurtmuştur.”¹⁸⁴

3. el-EMİN’İN ÖLDÜRÜLMESİ

Abbâsî Halîfelerinin altıncısı olan el-Emîn’in asıl ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd el-Hâşimî, el-Abbâsî’dir.¹⁸⁵ Künyesi hem Ebû Mûsâ

¹⁷⁹ Güzel, Ahmet, a.g.e., s.333.

¹⁸⁰ Zehebî, *Siyeru Alâmi’n-Nübelâ*, VII, 441.

¹⁸¹ Mes’ûdî, *Mürûcu’z-Zeheb*, III, 323; İbn Abdірabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, V, 115.

¹⁸² Taberî, *Târîh*, VIII, 205; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, V, 79; Zehebî, *Siyeru Alâmi’n-Nübelâ*, VII, 443.

¹⁸³ Krş.: Taberî, *Târîh*, VIII, 205-207; Mes’ûdî, *Mürûcu’z-Zeheb*, III, 337-343; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, V, 79; İbnü’t-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.173; Ebü’l-Fidâ, *Târîhu Ebi’l-Fidâ*, I, 313; İbn Haldûn, *el-Iber*, III, 217; Zehebî, *Siyeru Alâmi’n-Nübelâ*, VII, 443; Hasen İbrahim Hasen, *İslâm Tarihi*, II, 339-340; Philip, K.Hitti, a.g.e., II, 512; Muir, William, a.g.e., s.475; Mantran, Robert, a.g.e., s.123; Brockelmann, Carl, a.g.e., s.92.

¹⁸⁴ Benzer yorum için bkz.: Bozkurt, Nahide, “*Hâdî-İlelhak*”, DİA, İstanbul, 1997, XV, 16.

¹⁸⁵ Zehebî, *Siyeru Alâmi’n-Nübelâ*, IX, 334.

hem de Ebû Abdillâh'tır.¹⁸⁶ Annesinin ismi Zübeyde bt. Ca'fer Ekber b. Ebî Ca'fer'dir.¹⁸⁷ Abbâsî halifelerinin içinde Muhammed el-Emîn'den başka babası ve annesi Hâşimî olan yoktur.¹⁸⁸

Muhammed el-Emîn Abbâsî halifeleri içinde ilk defa kardeşi (el-Me'mûn) tarafından iktidar mücadelesi yüzünden öldürülen ve bu yönüyle bütün tarihî kaynaklarda adı geçen bir halifedir. Burada dikkatimizi çeken diğer bir husus da el-Emîn'in Arap eşrâfî tarafından desteklenmesi, Me'mûn'un ise İranlı unsur tarafından destek bulmasıydı. Sonuçta galip gelen Me'mûn tarafı oldu. ¹⁸⁹

4. MÜTEVEKKİL ALELLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Onuncu Abbâsî Halifesi Mütevekkil Alellâh'ın asıl ismi Ebû'l-Fazl, Ca'fer b. Mu'tasım Billâh Muhammed b. Reşîd Hârûn b. Mehdî, el-Kuraşî, el-Abbâsî'dir.¹⁹⁰

el-Mütevekkil Alellâh da iktidardayken öldürülmüştür. Mütevekkil Alellâh'ın Türkler'e yönelik politikası ve veliaht tayin ettiği oğullarına karşı hissî ve yanlısı tutumu onun öldürülmesinin başlıca sebebi olmuştur. Bununla ilgili olarak şu bilgilerle karşılaşmaktadır. Halife Mütevekkil Alellâh 247/861 yılında, hilâfet davasında halife olma haklarından mahrum edildiği sanılan halifenin çocuklarından birinin (Müntasır) tarafını tutan Türk komutanları (Vasîf, Boğa ve diğer Türk komutanlar) tarafından öldürülmüştür.¹⁹¹

Sekizinci Abbâsî halifesi el-Mu'tasım'ın başkenti Bağdat'tan Sâmerrâ'ya taşınmasıyla Abbâsiler için Sâmerrâ dönemi başlamıştı.¹⁹² Devletin içinde askerî hizmetlerde bulunan Türkler Sâmerrâ döneminde idârî anlamda gücü ellerine geçirmişlerdir. Halife Mütevekkil'in öldürülmesi Türkler'in devlet içi yönetiminde ne ölçüde söz sahibi olduklarını görmemiz açısından önemlidir.

5. MÜNTASIR BILLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Ebû Ca'fer, Ebû Abdillâh, Muhammed b. el-Mütevekkil Alellâh b. Ca'fer b. Mu'tasım Muhammed el-Hâşimî, el-Abbâsî asıl ismidir.¹⁹³

¹⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 7.

¹⁸⁷ Taberî, *Târih*, VIII, 498.

¹⁸⁸ Taberî, *Târih*, VIII, 498; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.193.

¹⁸⁹ Muhammed el-Emîn ile el-Me'mûn arasındaki mücadeleler için bkz: Ya'kûbî, *Târih*, III, 166-170; Taberî, *Târih*, VIII, 365-415, 416-424, 428-495; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 134 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 223 vd.; Üçok, *Bahriye*, a.g.e., s.107-110; Kennedy, Hugh, a.g.e., s.135-148; Hodgson, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih (Mutlâkiyetçilik Boy Veriyor)*, çev: Senâi Demirci, I-II, İstanbul, 1993, I, 254-255; Muir, William, a.g.e., s.489-494; Brockelmann, Carl, a.g.e., s.99-100.

¹⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 30.

¹⁹¹ Krş.: Taberî, *Târih*, IX, 222-226; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 301-302; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, III, 923; Üçok, *Bahriye*, a.g.e., s.120; Kırkpınar, Mahmut, "Mütevekkil-Alellâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXII, 213; Philip, K.Hitti, a.g.e., III, 735; Mantran, Robert, a.g.e., s.124; Sourdel, D. a.g.e., s.138; Muir, William, a.g.e., s.529-530; Brockelmann, Carl, a.g.e., s.109.

¹⁹² Yıldız, Hakkı Dursun, "Mu'tasım'ın Halife Olmasında Türkler'in Rolü, İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan", s.19-29.

¹⁹³ İbn Abderrabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, s.114.

¹⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 42.

Halîfe Müntasır babasının öldürülmesinden önce Türkler'i sevmesi ve onlara yakınlık duymasına rağmen onlara güvenmiyordu ve çok geçmeden onlara düşman oldu; hatta Ahmed b. Hâsib'in (kendisinin veziri) isteğiyle bir Türk komandanı olan Vasîf b. Süvâr'ı Bizans topraklarına gazâyâ gönderdi.¹⁹⁴ Türk komutanlarıyla ilişkisi o kadar kötüleşti ki onlar için: "Halîfenin katilleri!" demeye başladı.¹⁹⁵ Müntasır Billâh hilâfete geçişinden kısa bir süre sonra 248/862 yılının 4 Rebîülâhîr'inde Sâmerâ'da vefat etti.¹⁹⁶ Ölümü ise Mes'ûdî'de geçen rivâyete göre şöyledir: "Müntasır Türkler'den korkuyor ve onları dağıtmak istiyordu. Türkler'in kalabalık bir halde merkezde bulunmalarını halîfe için bir tehdit unsuruydu. Hatta bir gün yakınlarından birisine: "Şayet Türkler'i bertaraf edemezsem birliklerini dağıtamazsam ve babamın öcünü alamazsam Allah beni kahretsın" demişti. Onun davranışlarından çekinen Türkler daha önce davranarak kan aldırması esnasında 30 bin dinar karşılığında anlaşmış oldukları doktora onu zehirlettiler.¹⁹⁷ Müntasır'ın zehirlenmesiyle ilgili benzer rivâyetler vardır.¹⁹⁸

Mes'ûdî'nin vermiş olduğu bilgilerle ve Mütevekkil'in katledilme sebebi de dikkate alınınca Müntasır'ın, Türkler tarafından zehirletilerek öldürüldüğü hükümüne varılabilir.

6. MÜSTÂİN BILLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Onikinci Abbâsî Halîfesi Müstâin Billâh'ın asıl ismi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî'dir.¹⁹⁹

Türk komutanların idâreye hâkim oldukları dönemlerde Abbâsî Hanedanlığı fertleri Türk komutanlara güvenmiyorlardı. Buna karşılık Türk komutanlar da Müntasır Billâh'tan sonra halîfeliğe Abbâsî hanedanlığı içerisinde güvendikleri birisini getirmeye çalışıyorlardı. Bu yüzden Türkler tarafından halîfeliğe getirilen Müstâin Billâh'a da güvenmeyen Türkler onu da katlettiler.²⁰⁰ Buradan Türk komutanların istedikleri halîfeyi başa getirdikleri istedikleri halîfeyi hal' ettikleri ve istedikleri halîfeyi de katlettikleri anlaşılmaktadır.

7. el-MU'TEZZ'İN ÖLÜMÜ

Halîfe Mu'tezz-Billâh'ın asıl ismi Ebû Abdillâh Muhammed Zübeyr b. Ca'fer el-Mütevekkil b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî'dir.²⁰¹

Mu'tezz Türkler'e karşıydı; hatta babasından sonra halîfeliği bu yüzden

¹⁹⁴ Özeydin, Abdülkerim, "Müntasır-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 24.

¹⁹⁵ Hasen İbrahim Hasen, *İslâm Tarihi*, III, 343.

¹⁹⁶ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s.314.

¹⁹⁷ Mes'ûdî, *Mürüçü'z-Zeheb*, IV, 133-134.

¹⁹⁸ Taberî, *Târîh*, IX, 251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 310; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 924; Üçok, Bahriye, a.g.e., s.120; Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s.109.

¹⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 46.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 333; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 11; Hasen İbrahim Hasen, *İslâm Tarihi*, III, 345; Üçok, Bahriye, a.g.e., s.121; Özeydin, Abdülkerim, "Müstâin-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 113; Muir, William, a.g.e., s.535-536; Brockelmann, Carl, a.g.e., s.109.

²⁰¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 532.

kaybetmişti. Üstelik bazı Türk komutanlar babasının katilydiler. Müstaî'nin hal'linden sonra 252/866 yılında tek başına iktidarda kalmasına rağmen her hususta Türkler'den çekiniyor ve onların baskısından kurtulmak istiyordu. Mütevekkil Alellâh ile başlayan Türkler'e karşı hareket yavaş yavaş güçleniyordu. Bir taraftan ordu içinde diğer unsurlardan bazı birliklerin kurulması diğer taraftan halkın yavaş yavaş fiilî mücadeleye girmesi Türk nüfuzu için tehlike işaretliydi. Bilhassa Bağdat muhasarası esnasında halkın gösterdiği mukavemet iktidar mücadelesinde Türkler için tehlikenin yaklaştığının deliliydi.²⁰²

Mu'tezz devletin içindeki bu Türk nüfuzunu kırmak için Türk kumandanlarından Vasîf ve Boğ'a'yı katlettirerek bertaraf etti; yalnız onların katledilmesi halîfe üzerindeki Türk baskısını azaltmaya yetmediği gibi Türkler arasında halîfenin aleyhine genel bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. Nitekim maaşlarını zamanında alamayan Türk askerleri Meğaribe ile anlaşarak isyan ettiler ve ele geçirdikleri Mu'tezz'e işkence yaparak onu halîfelikten çekilmek zorunda bıraktılar, ardından da zindana attılar. Mu'tezz 6 gün sonra öldü.²⁰³

Mu'tezz'in ölümünden sonra şu görüş bir kez daha zihinlerde yer bulmaktadır. Halîfe Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra Türk komutanlar idareyi ele geçirmişler, halîfeleri zayıf duruma düşürmüşlerdi. Bu dönemden itibaren halîfe Türk komutanların elinde bir esir haline gelmişti. Dilerse halîfelikte bırakırlar, diledikleri zaman hal' eder, dilediklerinde de öldürürlerdi.

8. MÜHTEĞİ BILLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Öndördüncü halîfe Mühtedî Billâh'ın asıl adı, Ebû İshâk ve Ebû Abdillâh el-Mühtedî-Billâh Muhammed b. el-Vasık Hârûn b. Mu'tasım el-Abbâsî'dir.²⁰⁴

Halîfe Mühtedî, Türk komutanları Mûsâ ve Bayık Bey'e birtakım tuzaklar kurup onları birbirine düşürmeyi ve öldürtmeyi düşünürken bu plânını tam manâsıyla gerçekleştirilmeden 256/870 yılında Türk komutanlar tarafından öldürüldü.²⁰⁵

Halîfe Mühtedî'nin Türk komutanlar tarafından öldürülmesi Abbâsî Devleti içinde o dönemde hâlâ Türk etkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

9. MU'TEMİD ALELLÂH'IN ÖLÜMÜ

Onbeşinci Halîfe Mu'temid'in asıl ismi Ebû'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Ahmed b. el-Mütevekkil Alellâh Ca'fer b. Mu'tasım el-Hâşimî, el-Abbâsî, es-Sâmerrâî'dir.²⁰⁶

²⁰² Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.e., s.119.

²⁰³ Krs.: Taberî, *Târîh*, IX, 389-390; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhi'l-Hulefâ*, s.131-132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 341-342; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 362; Aktan, Ali, "Mu'tezz-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 391.

²⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 535.

²⁰⁵ Halîfe Mühtedî'nin öldürülmesi hususunda geniş bilgi için bkz.: Taberî, *Târîh*, IX, 456-469; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhi'l-Hulefâ*, s.136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 355-357; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 364-365; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 932; Üçok, Bahriye, a.g.e., s.123; Muir, William, a.g.e., s.542.

²⁰⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 540.

el-Mu'temîd Alellâh 279/892 yılının 19 Receb Pazartesi gecesi vefat etti. el-Mu'temîd Pazar günü nehir kenarında güzel bir yerde bol bol şarap içmiş, akşam yemeğinde fazlaca yemek yemiş ve geceyin ölmüştü.²⁰⁷ Mu'temid'in ölümüyle ilgili olarak; uyurken üzerine yastık bastırılarak öldürüldüğü²⁰⁸, zehirlenerek öldürüldüğü²⁰⁹ söylendiği gibi, zehirlenmesinde Mu'tazid'in parmağının olabileceği de söylenmiştir.²¹⁰ Söz konusu iddianın Taberî ve Mes'ûdî'nin kaynaklarında yer almaması ve bu iddiaya yer veren sonraki kaynakların da bunun bir ihtimal olabileceğini söylemeleri gerçek olabilme olasılığını bir hayli azaltmaktadır. Ancak Mes'ûdî'de ve sonraki bazı kaynaklarda geçen öldürülme rivâyetlerine baktığımız zaman bunu kimin yaptırabileceği sorusu aklımıza gelmektedir.

Mu'temid Sâmerâ'da oturan Abbâsî halîfelerinin sonuncusudur.²¹¹ Onun Türkler için kurulmuş olan bu şehirden ayrılması siyâsî alandaki Türk nüfuzunun ortadan kalkma sürecine girdiğini göstermektedir.²¹² Halîfe Mu'temid, tahakküm ve nüfuz altına alınan tasarrufları sınırlandırılan ve adına iş görülen vekiller tarafından temsil edilen ilk halîfe olmuştur.²¹³

10. MUKTEDİR BILLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Halîfe Muktedir Billâh'ın asıl ismi Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Ahmed el-Mu'tazid-Billâh el-Abbâsî'dir.²¹⁴

Muktedir Billâh, Türk komutan Münis el-Muzaffer'le karşılaştığı savaş alanında öldürüldü.²¹⁵

11. MUKTEDÎ BIEMRİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Yirmiyedinci Abbâsî Halîfesi Muktedî Biemrillâh'ın asıl ismi Ebü'l-Kâsim Ubeydullâh b. Zuhayratiddîn Muhammed b. Abdillâh Ebû Ca'fer el-Kâim Biemrillâh b. Kâdir Billâh Ahmed b. İshâk b. Muktedir el-Abbâsî'dir.²¹⁶

Halîfe el-Muktedî Biemrillâh 487/1094 yılının 15 Muharrem Cumartesi günü ansızın vefat etti.²¹⁷ Kaynaklarda Sultan Berkyaruk'un Rey Şehrinde saltanatını ilân edip de Bağdat'ta saltanatına meşrûluk kazanmak için halîfeden

²⁰⁷ Taberî, *Târîh*, X, 29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 73; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 945; Muir, William, a.g.e., s.552.

²⁰⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 552; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.340.

²⁰⁹ Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, IV, 229-230; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XII, 552.

²¹⁰ *Kitâbü'l-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbâri'l-Hakâik*, (neş: Ömer es-Saîdî), IV, Dimeşk, 1972, IV/(1-2), I, 73; Hasen İbrahim Hasen, *İslâm Tarihi*, III, 359.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 73; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 65; İbn Haldûn, *e-Iber*, III, 346.

²¹² Aktan, Ali, a.g.md., s.388.

²¹³ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.339.

²¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 43.

²¹⁵ Krş.: Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, IV, 306; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, I, 234-237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 220-221; İbn Haldûn, *Iber*, III, 391; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 960-961; Mez, Adam, a.g.e., s.22; Brockelmann, Carl, a.g.e., s.124.

²¹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XVIII, 318.

²¹⁷ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhu'l-Hulefâ*, s.205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, 170; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, II, 19; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.267; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, II, 1; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.392; Hartmann, Angelika, a.g.md., s.143.

onay beklediğini görüyoruz.²¹⁸ İşte tam bu sırada Halife Muktedî Biemrillâh'ın vefatının ansızın gerçekleşmesi şu şüpheli durumu akla getirmektedir. Sultan Berkyaruk'un iktidarının Bağdat'ta halife tarafından kabul görmemesi mevcut halifenin sonunu getirmiş olabilir.

12. MÜSTERŞİD BILLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Yirmidokuzuncu Halife Müsterşid Billâh'ın asıl ismi Ebû Mansûr el-Fazl b. Müstazhir Billâh Ahmed b. Muktedî Biemrillâh Abdillâh b. Muhammed b. Kâim el-Kuraşî, el-Hâşimî, el-Abbâsî'dir.²¹⁹

Halife Müsterşid Billâh döneminde Halife Müsterşid Billâh, Sultan Sencer, Mahmûd b. Muhammed Tapar, Mezyedî Emîri Dübeys, Sultan Mes'ûd ve Melik I. Tuğrul arasındaki iktidar mücadelelerine şahit oluyoruz.²²⁰ Halife Müsterşid Billâh'ın öldürülmesine baktığımız zaman da onun ölümünün bu iktidar mücadelelerinin bir neticesi olduğunu görürüz.²²¹

13. RÂŞİD BILLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Otuzuncu Halife Râşid Billâh'ın asıl ismi Ebû Ca'fer Mansur b. Müsterşid Billâh el-Fazl b. Ahmed el-Abbâsî'dir.²²²

Halife Râşid Billâh ile Sultan Mes'ûd'un arasındaki mücadeleden Halife Râşid yenik ayrıldı ve öldürüldü.²²³

14. MÜSTENCİD BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Abbâsî Halifelerinin otuzikincisi olan Halife Müstencid Billâh'ın asıl ismi Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Muktefî Liemrillâh Muhammed b. Müstazhir b. Muktedî el-Abbâsî'dir.²²⁴

Halife Müstencid Billâh 566/1170 yılında vefat etmiştir.²²⁵ Rivâyetler değerlendirilirse onun ölümünden sorumlu olan kimseler Üstâzü'd-Dâr Adudiddîn İbnü'l-Müslime ve dönemin kudretli emirlerinden Kutbeddin Kaymaz olduğu anlaşılabilir.²²⁶

²¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, 170; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.392.

²¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XIX, 561.

²²⁰ Geniş bilgi için bkz: Özgüdenli, Osman Gazi, "Müsterşid-Billâh", DİA, XXXII, 145-146.

²²¹ Krş.: İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhu'l-Hulefâ*, s.218-221; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 269-277; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, 348-349; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.268-269; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XIX, 568; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 207-208; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.399; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamis*, II, 404; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, III, 1135-1136; Hudâri Bek, Muhammed, *ed-Devletü'l-Abbâsî*, s.448; ayrıca geniş bilgi için bkz: Özgüdenli, Osman Gazi, "Selçuklu Hilâfet Münâsebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *Tarih Dergisi (T.D)* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2004, XXXIX/9, s.1-35; Muir, William, a.g.e., s.585.

²²² Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XIX, 568.

²²³ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.402; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, III, 1141.

²²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XX, 412.

²²⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XX, 418.

²²⁶ Krş.: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 497; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 108; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, II, 412-413; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.277; İbn Haldûn, *el-Iber*, III, 525; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamis*, II, 405; Kayhan, Hüseyin, *Müstencid-Billâh*", DİA, XXXII, İstanbul, 2006, 145.

15. MÜSTA'SIM BILLÂH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Son Abbâsî halîfesi olan Müsta'sım Billâh'ın asıl ismi Ebû Ahmed Abdullâh b. Müstansır Billâh Mansûr b. Zâhir Muhammed b. Nâsır Ahmed b. Müstazî el-Hâşimî, el-Abbâsî, el-Bağdâdî'dir.²²⁷

Abbâsî Devleti'nin son halîfesi olan Müsta'sım Billâh ise Moğollar'la 656/1258 yılında savaş yapmış ve bu savaştan yenik ayrılmıştır. Moğollar Bağdat'ı ele geçirmişler ve Halîfe Müsta'sım Billâh'ı ve ailesini öldürmüşlerdir.²²⁸ Müsta'sım Billâh'ın öldürülmesiyle Bağdat Abbâsî halîfeliği tarihe karıştı.²²⁹ Daha sonra Memlûk sultanı I. Baybars Müsta'sım'ın amcası Ahmed b. Muhammed'i el-Müstansır Billâh unvânıyla Kahire'de halîfe ilân etti. Böylece Abbâsî hilâfeti yeniden kurulmuş oldu.²³⁰

C. NORMAL BİR ÖLÜMLE VEFAT EDEN ABBÂSÎ HALİFELERİ

Bu bölümde normal bir ölümle vefatı gerçekleşen Abbâsî Halîfeleri ele alınacaktır. Normal bir ölümle vefattan kastedilen yukarıdaki iki başlık dışında halîfelerin ölümlerinin gerçekleşmesidir. Bu bağlamda, kanaatimize göre normal bir ölümle vefat eden Abbâsî halîfeleri on tanedir.

1. MU'TAZİD BİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Onaltıncı Abbâsî Halîfesi Mu'tazid-Billâh'ın asıl ismi, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh Talha (Muhammed) b. Ca'fer el-Abbâsî'dir.²³¹

Halîfe Mu'tazid 9 yıl 9 ay civarında tahtta kalarak 47 yaşında iken, 21 veya 22 Rebiülâhir 289/902 tarihinde vefat etmiştir.²³²

Halîfe Mu'tazid'in ölüm sebebi hakkında Mes'ûdî'nin zikrettiği üç farklı rivâyet vardır:

Vezir İsmâil b. Bülbül öldürülmeden önce Mu'tazid'i zehirletmiş ve çok uzun bir müddet sonra vücudunda etkisini gösteren bu zehir, onun ölümüne sebep olmuştur.²³³ Vezir İsmail b. Bülbül'ün Mu'tazid halîfe olmadan önce öldürüldüğü dikkate alındığında Mes'ûdî'nin de dikkat çektiği gibi bu rivâyeti doğru olarak kabul etmek mümkün gözükmemektedir. İkinci rivâyet de onun zehirlenerek öldürüldüğü şeklindedir. Buna göre Mu'tazid, cariyeleri tarafından burununu temizlemesi için verilen bir mendille zehirlenmiştir.²³⁴ Bir rivâyete göre ise, Vasîf el-Hâdim'i ele geçirmek için çıktığı son seferde bir hayli yorulan ve vü-

²²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXIII, 174.

²²⁸ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.301; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXIII, 183; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 200; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, II, 89; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.433-434; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, IV, 1297; Philip, K.Hitti, *a.g.e.*, III, 768; Bosworth, C.E., *a.g.e.*, s.9; Turan, Osman, *a.g.e.*, s.171; Üçok, Bahriye, *a.g.e.*, s.136; Muir, William, *a.g.e.*, s.591-592.

²²⁹ Özdemir, Hacı Ahmet, *a.g.md.*, s.126.

²³⁰ Bosworth, C.E., *a.g.e.*, s.10; Muir, William, *a.g.e.*, s.593.

²³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XIII, 463-464.

²³² Taberî, *Târîh*, X, 86; İbn Abdîrahbîh, *el-İkdü'l-Ferid*, V, 126; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, IV, 231, 273.

²³³ Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, IV, 273.

²³⁴ Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, IV, 274.

cudu bitkin düşen Mu'tazid, bir müddet sonra vefat etmiştir.²³⁵

Başka bir kaynakta yer alan bir rivâyete göre ise Halîfe Mu'tazid çok yemekten hastalanmış ve bu hastalığı onun ölümünü getirmiştir.²³⁶

Dönemin tarihçisi Taberi'nin onun ölümü hakkında herhangi bir sebep ileri sürmemesi, Mu'tazid'in normal bir ölümle vefat ettiği ihtimalini daha güçlü hale getirmektedir. Mu'tazid, vasiyeti üzerine Muhammed b. Abdullah b. Tahir'in sarayı olarak bilinen yere defnedilmiştir.²³⁷

2. KÂHİR BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Öndokuzuncu Halîfe Kâhir Billâh'ın asıl ismi Ebû Mansûr Muhammed b. Mu'tazid Billâh Ahmed b. Muvaffak Talha b. Mütevekkil Alellâh'tır.²³⁸

İslâm Tarihi kaynaklarında Kâhir Billâh'ın halîfelikten azledilmesi ve ölmesiyle ilgili rivâyetler ortakdır ve şöyledir: İbn Mukle, halîfe aleyhine propaganda başladı. Etrafında kısa zamanda büyük bir kuvvet birikti. Türk birliklerinden Sâciye²³⁹ ve Hucâriye²⁴⁰ birlikleri de katıldı. İbn Mukle ve birlikleri sarayı kuşattı ve kaçmaya teşebbüs eden Halîfe Kâhir Billâh yakalanarak hapsedildi; halîfelikten çekilmesi istendi. O, bunu kabul etmedi. Yerine halîfe ilân edilen Râzi Billâh'ın emriyle gözlerine mil çekildi. Kâhir Billâh'ın gözlerine mil çekilen ilk halîfe olduğu ve tahttan çekilmeyi kabul etmediği için böyle bir muamele ile karşılaştığı kaydedilmektedir.²⁴¹ Halîfe Kâhir Billâh 1 yıl, 6 ay, 8 gün halîfelik yapmıştır.²⁴² Bir süre hapiste tutulan Kâhir Billâh daha sonra serbest bırakıldı. Bu süreç içinde maddî bakımdan çok zor durumlara düştüğü hatta dilendiği belirtilen Kâhir Billâh²⁴³ 3 Cemâziyelevvel 339/950'de vefat etti²⁴⁴ ve babası Mu'tazid-Billâh'ın yanına defnedildi.²⁴⁵ Vefat ettiğiinde yaşı 52 idi.²⁴⁶

3. MÜTTAKÎ LİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Yirmibirinci Halîfe Müttakî Lillâh'ın asıl ismi Ebû İshâk İbrahim b. Muktedir b. Mu'tazid, el-Abbâsî'dir.²⁴⁷

el-Muttakî Lillâh 3 yıl, 5 ay, 18²⁴⁸ veya 20²⁴⁹ gün müddetle halîfelik yap-

²³⁵ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, IV, 273-274.

²³⁶ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, s.148.

²³⁷ Taberî, *Târîh*, X, 86.

²³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 98.

²³⁹ Abbâsî ordusu içinde bir birlik olup ismini Azerbaycan'da hüküm sürmüş olan Sâcoğulları Hanedanından almıştır. Bkz.: Terzi, Mustafa Zeki, *Abbâsîler Döneminde Askerî Teşkilat*, AÜSBE, Doktora tezi, Ankara, 1986, s. 64.

²⁴⁰ Hucâriye Abbâsî ordusunda bir birliktir. Mu'tazid zamanında kurulmuştur. İkamet ettikleri yere "Hucre" dediği için buna nispetle "el-Hücâriyye" deniyordu. Bkz.: Terzi, Mustafa Zeki, *a.g.t.*, s. 61.

²⁴¹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s. 336; Makdîsî, *el-Bed' ve't-Tarih*, VI, 126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VI, 236-237; Üçok, Bahriye, *a.g.e.*, s.129; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "*Kâhir-Billâh*", DİA, İstanbul, 2006, XXIV, 172; Philip, K.Hitti, *a.g.e.*, III, 738-739; Mez, Adam, *a.g.e.*, s.22-23; Sourdell, D., *a.g.e.*, s.147; Muir, William, *a.g.e.*, s.569.

²⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VI, 237.

²⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 178; Muir, William, *a.g.e.*, s.569.

²⁴⁴ Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Hilâfe*, I, 283.

²⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 223-224.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 223.

²⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 104.

²⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VI, 301; Mez, Adam, *a.g.e.*, s.24.

miştir. Hilâfet süresini 3 yıl, 10 ay, 20 gün²⁵⁰; 3 yıl, 11²⁵¹ ay ve birkaç gün²⁵² veya 23 gün²⁵³ olarak alanlar da vardır. Hilâfetten uzaklaştırıldıktan sonra Müt-takî Lillâh yaklaşık 25 yıl hapiste kaldı ve 357/968 Şaban ayında Türûn'da vefat etti.²⁵⁴ "350/961 yılında ölmüştür."²⁵⁵ diyenler de olmuştur. O, 60 yaşın-dayken vefat etti.²⁵⁶

4. MÜSTEKÎ BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Abbâsî Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemi halifelerinin sonuncusu olan Halîfe Müstekî Billâh'ın asıl ismi Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Müktefî Billâh Ali b. Mu'tazîd el-Abbâsî'dir.²⁵⁷

El-Mutî' Lillâh'a biat edildiği gün el-Müstekfî ona teslim edilmiş, o da el -Müstekfî'nin gözlerine mil çekerek kör etmiş, 338/949 Rebülevvel ayında vefat edene kadar tutuklu kalmıştır.²⁵⁸ Müstekfî Lillâh'ın halîfelikten azledilmesi ve vefat edene kadar tutuklu kalması Büveyhîler'in Irak'a hâkim olmasından sonra başlar. Bu dönemde Türkler'in hâkimiyetlerini Büveyhîler'e bıraktıklarını ve Abbâsî halifeleri için yeni bir zorlu dönemin başladığını görürüz.

5. MUTÎ LİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Yirmüçüncü Halîfe Mutî Lillâh'ın asıl ismi Ebû'l-Kâsım el-Fazl b. Muktedir Billâh Ca'fer b. Mu'tazîd Ahmed b. Muvaffak el-Abbâsî'dir.²⁵⁹

Mutî Lillâh'ın vefatıyla ilgili olarak kaynaklardaki ortak olan husus şudur: Sebük Teğîn ve Türk askerleri Bahtiyâr ile savaşmak için Vâsî'te doğru harekete geçtiklerinde Mutî Lillâh da yeni halîfeyle beraber orduya katıldı; fakat Deyrû-lakûl denilen yere geldiğinde 364/974 yılında normal bir şekilde²⁶⁰ vefat et-ti.²⁶¹

6. TÂÎ LİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Halîfe Tâî Lillâh'ın asıl ismi Ebû Bekir Abdülkerîm b. Mutî Lillâh Fazl b. Muktedir Billâh Ca'fer b. Mu'tazîd el-Abbâsî 'dir.²⁶²

²⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 210; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Hilâfe*, I, 293.

²⁵⁰ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, s.344.

²⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 210.

²⁵² İbn Abdîrabbîh, *el-Ikdû'l-Ferîd*, V, 130.

²⁵³ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, IV, 339.

²⁵⁴ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.366.

²⁵⁵ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.256.

²⁵⁶ Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Hilâfe*, I, 293.

²⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 111.

²⁵⁸ Krş.: Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, IV, 370-371; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, II, 86-87; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, s.176; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 233; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VI, 315; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.258; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 112-113; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 212; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Hilâfe*, I, 299; Hudaîrî Bek, *ed-Devletü'l-Abbâsî*, s.380; Özeydin, Abdülkerîm, *a.g.md.*, s.139; Philip, K.Hittî, *a.g.e.*, III, 740-741; Mez, Adam, *a.g.e.*, s.24; Muir, William, *a.g.e.*, s.575.

²⁵⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 113.

²⁶⁰ İbn Hibbân *es-Sîretün-Nebevîyye ve AHBârul'l-Hulefâ*, s.582.

²⁶¹ Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik, *Tekmiletü't-Târîhi Taberî*, thk: Muhammed Ebû'l-Fazl İbra-him, XI. Kitabın zeylidir, Kahire, 1977/1988, s.434; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.259; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 118; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.374; Güner, Ahmet, "Mutî-Lillâh", *DiA*, XXXI, 401.

²⁶² Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 118.

Tâî'i Lillâh 393/1002 yılında eceliyle vefat etti. Halîfelikten azledildikten sonra yeni halîfe Kâdir Billâh'ın evine taşındı. Ramazan Bayramı gecesi ölünceye kadar orada kaldı. Tâî' Lillâh yeni Hâlîfe Kâdir Billâh'tan iyi muamele görmüştür.²⁶³ 76 yaşındayken vefat etmiştir.²⁶⁴

7. KÂDİR BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Yirmibeşinci Abbâsî Halîfesi Kâdir Billâh'ın asıl ismi Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Emîr İshâk b. Muktedir Billâh Ca'fer b. Mu'tazid el-Abbâsî, el-Bâğdâdî'dir.²⁶⁵

Kaynakların hemen hemen hepsinde Kâdir Billâh'ın 422/1031 Zilhicce'de eceliyle vefat ettiğini görebiliriz.²⁶⁶

8. MÜSTAZÎ BIEMRİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Otuzüçüncü Halîfe Müstazî Biemrillâh'ın asıl ismi Ebû Muhammed Hasan b. Müstencid Billâh Yûsuf b. Muktefî Liemrillâh Muhammed b. Müstazhir Ahmed b. Muktedî el-Hâşimî, el-Abbâsî'dir.²⁶⁷

Halîfe Müstazî Biemrillâh 575/1180 yılının Zilkâde'sinin 2'sinde eceliyle vefat etmiş ve yerine oğlu Nâsır Lidînillâh'a halîfe olarak biat edilmiştir.²⁶⁸ Ramazan Bayramı günü Humma hastalığına yakalanan Müstazî Biemrillâh'ın hastalığı gittikçe fazlalaştı. Bir ay hasta yattı ve 575/1180 yılının Şevval ayının sonunda vefat etti.²⁶⁹

Rivâyetleri değerlendirdiğimiz zaman şunu diyebiliriz: İbn Kesîr'in verdiği ölüm sebebini başka bir kaynak vermemektedir. O halde diğer kaynakların verdiği ve Müstazî Biemrillâh'ın eceliyle öldüğü rivâyeti kabul edilebilir.

9. ZÂHİR BIEMRİLLÂH'IN ÖLÜMÜ

Otuzbeşinci Halîfe Zâhir Biemrillâh'ın asıl ismi Ebû Nasr Muhammed b. Nâsır Lidînillâh Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Müstazî Hasan b. Müstencid Yûsuf b. Muktefî el-Hâşimî, el-Abbâsî, el-Bâğdâdî'dir.²⁷⁰

Halîfe Zâhir Biemrillâh 623/1226 yılının Receb ayında eceliyle vefat etti.²⁷¹ 624/1227 yılının Receb ayında vefat ettiğine dair rivâyetler de vardır.²⁷²

²⁶³ Krş.: Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 471; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 126; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.379; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 1017; Mez, Adam, a.g.e., s.24.

²⁶⁴ Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, I, 311.

²⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 127.

²⁶⁶ Krş.: İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhu'l-Hulefâ*, s.186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, 354; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.260; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I, 510; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XV, 137; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 31; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, I, 319; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.383; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 1043; Küçüktaşçı, Mustafa Sabri, "Kâdir-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXIV, 128; Muir, William, a.g.e., s.579.

²⁶⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXI, 68.

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 148; İbn Haldûn, *el-Iber*, III, 528; Diyârbekrî, *Tarihü'l-Hamis*, II, 409; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, III, 1168; Aktan, Ali, a.g.md., s.129.

²⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 304.

²⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXII, 264.

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 368; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.294; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 112-113; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, II, 57; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.423.

²⁷² Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, IV, 1250.

10. MÜSTANSIR BILLÂH'IN ÖLÜMÜ

Halîfe Müstansır Billâh'ın asıl ismi Ebû Ca'fer Mansûr b. Zâhir Biemrillâh Muhammed b. Nâsır Lidînillâh Ahmed b. Müstazî Biemrillâh Hasan b. Müsten-cid Billâh Yûsuf b. Müktefî el-Abbâsî, el-Bağdâdî'dir.²⁷³

Kaynaklarımızda Halîfe Müstansır Billâh'ın 640/1242 yılında eceliyle vefat ettiği yer almaktadır.²⁷⁴

SONUÇ

Abbâsî tarihinde halîfelerin ölüm sebeplerine baktığımızda, bazı Abbâsî halîfelerinin hastalıktan vefat ettiklerini, bazı Abbâsî halîfelerinin iktidardayken öldürüldüklerini ve bazılarının da normal bir ölümle vefat ettiklerini görürüz.

Hastalık sebebiyle vefat eden Abbâsî halîfelerine baktığımızda şu sonuçlara ulaşırız: Abbâsî Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemindeki halîfelerden hastalık sebebiyle ölenler şunlardır: Ebû'l-Abbâs es-Seffâh, el-Mansûr, Hârûn er-Reşîd ve el-Me'mûn. Sâmerâ Dönemi'nde vefat eden Abbâsî halîfelerinden hastalık nedeniyle ölenler, el-Mu'tasım ve Hârûn el-Vâsık'tır. Abbâsî Devleti'nin siyâsî, askerî ve iktisadî alanlarda çok zor anlar yaşadığı ve neredeyse devletin yıkılmaya karşı karşıya kaldığı bir dönemden sonra yeniden canlanma ve toparlanma sürecine girmesini sağlayan iki halîfeden birisi olan ve hastalık nedeniyle ölen Müktefî'dir. Emîru'l-Ümerâlık makamını ihdâs eden halîfe Râzî Billâh da hastalıktan vefat etmiştir. Bağdat'ta Büveyhîler döneminin halîfelerinden olan Kâim Biemrillâh'ın vefatı ve yirmisekizinci halîfe olan Müstazhir Billâh'ın vefatı da hastalıktandır. Büveyhî istilâsından sonra Irak'ta tek başına hâkimiyet kuran yegâne Abbâsî halîfesi olan Muktefî Liemrillâh da hastalıktan ölmüştür. Son olarak, yıkılma dönemi halîfelerinden olan Nâsır Lidînillâh'ın ölüm nedeni de hastalıktır. Halîfelerinin ölümlerine sebep olan hastalıklar ise şöyledir: Çiçek, mide rahatsızlığı, karın ağrısı, humma, rejim bozukluğu, istiskâ, domuz hastalığı, kan kaybı, terâki ve dizanteridir. Hastalık sonucu vefat eden halîfelerin öldüğü gün, önceden halîfe tarafından tayin edilen veliahtlar hiçbir zorlukla karşılaşmadan halîfeliğe geçmekteydiler.

İktidardayken öldürülen Abbâsî Halîfesi on beş tanedir. Kuruluş ve yükseliş döneminde iktidardayken öldürülen Abbâsî halîfelerinden el-Mehdî, oğlu el-Hâdî'nin hazırladığı bir plânla el-Mehdî'nin cariyesi eliyle, el-Hâdî ise annesinin düzenlediği bir komployla öldürülmüşlerdir. İktidar olma yolunda bu tür hareketler yapılmakta ve iktidar sevdasına bu tür hareketleri yapan kişiler gün gelip aynı sona maruz kalmaktadırlar. Muhammed el-Emîn ise kardeşi Me'mûn ile giriştiği iktidar mücadelesinden yenik ayrılmış ve öldürülmüştür. Muhammed el-Emîn Abbâsî halîfeleri içinde ilk defa kardeşi (el-Me'mûn) tarafından iktidar

²⁷³ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXIII, 155-156.

²⁷⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, XXIII, 167; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 159; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe*, II, 78; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.426; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, IV, 1273-1274; Yiğit, İsmâil, a.g.md., s.118.

mücadelesi yüzünden öldürülen ve bu yönüyle bütün tarihî kaynaklarda adı geçen bir halifedir.

Sâmerrâ döneminde Türkler gücü ellerine geçirmişlerdi. Halifeler ise Türkler'in devlet üzerindeki baskısını yok etmek istiyorlardı. Bu dönem halifelerle Türk komutanların arasındaki mücadeleye sahne oldu. Türk komutanlar istediklerini halife yapıyorlar istediklerini halifelikten azlediyorlar ve istedikleri halifeyi de öldürüyorlardı.

Halife Mütevekkil Alellâh hilâfet davasında halife olma haklarından mahrum edildiği sanılan halifenin çocuklarından birinin (Müntasır) tarafını tutan Türk komutanları (Vasîf, Boğa ve diğer Türk komutanlar) tarafından öldürülmüştür. Türkler'den korkan ve onları dağıtmak isteyen Halife Müntasır Billâh'tan önce davranan Türkler halifenin kan aldırması esnasında anlaşmış oldukları doktora onu zehirlettiler. Türkler tarafından halîfeliğe getirilen Müstâin Billâh da Türkler tarafından öldürülmüştür. Türkler tarafından halîfeliğe getirilen Mu'tezz'in ölümünden de yine Türkler sorumludur. Halife Mühtedî ise Türk komutanları Mûsâ ve Bayık Bey'e birtakım tuzaklar kurup onları birbirine düşürmeyi ve öldürtmeyi düşünürken bu plânını tam mânâda gerçekleştiremeden Türkler tarafından öldürüldü. Mu'temid Alellâh arkadaşları ile birlikte yedikleri kuzu kellesinden veya zehirli bir etten zehirlenmiştir. Mu'temid'in zehirlenmesinde kimin parmağının olduğu tam tespit edilememişse de sonraki kaynaklar bu işi Mu'tazid'in yaptığı görüşünü savunmuştur. Bu iddianın temel İslâm Tarihi kaynaklarında yer almaması bunun bir ihtimal olabileceğini söylemeleri, gerçek olabilme olasılığını bir hayli azaltmaktadır. Rivâyetlerde geçen öldürülme hâdisesine baktığımız zaman bunu kimin yapabileceği sorusu akla gelmektedir. Sâmerâ döneminin son halifesi ise Mu'temid Alellâh'tır. Onun Türkler için kurulmuş olan Sâmerâ şehrinde ayrılması siyâsî alandaki Türk nüfuzunun ortadan kalkma sürecine girdiğini göstermektedir.

Gerileme ve çöküş dönemini halifelerinden olan Muktedir Billâh, Türk komutan Mûnis el-Muzaffer'le karşılaştığı savaş alanında öldürülmüştür. Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un Rey Şehrinde saltanatını ilân edip de Bağdat'ta saltanatına meşrûluk kazanmak için halifeden onay beklerken Halife Muktedî Biemrillâh'ın vefatı da ansızın gerçekleşiyor. Sultan Berkyaruk'un iktidarının Bağdat'ta halife tarafından kabul görmemesi mevcut halifenin sonunu getirmiş olabilir. Halife Müsterşid Billâh döneminde Halife Müsterşid Billâh, Sultan Sencer, Mahmûd b. Muhammed Tapar, Mezyedî Emîri Dübeys, Sultan Mes'ûd ve Melik I. Tuğrul arasındaki iktidar mücadelelerine şahit oluyoruz. Halife Müsterşid Billâh'ın öldürülmesine baktığımız zaman da bu iktidar mücadelelerinin bir neticesi olduğunu görürüz. Halife Râşid Billâh ile Sultan Mes'ûd'un arasındaki mücadeleden Halife Râşid yenik ayrıldı ve öldürüldü. Abbâsî Devleti'nin yıkılma döneminin halifelerinden olan Müstencid Billâh'ın ölümünden sorumlu olan kimseler Üstâzû'd-Dâr Adudiddîn İbnü'l-Müslime ve dönemin kudretli emirlerinden Kutbeddin Kaymaz'dır. Abbâsî Devleti'nin son halifesi olan Müsta'sım

Billâh ise Moğollar'la 656/1258 yılında savaş yapmış ve bu savaştan yenik ayrılmıştır. Moğollar Bağdat'ı ele geçirmişler ve Halîfe Müsta'sım Billâh'ı ve ailesini öldürmüşlerdir. Müsta'sım Billâh'ın öldürülmesiyle Bağdat Abbâsî halîfeliği tarihe karıştı.

Sâmerrâ döneminde ve ondan sonraki dönemlerde Abbâsî halîfelerinin öldürülmelerinde halîfe yakınlarının, devletin içinde etkin rol oynayan grupların ve yabancı devletlerin rolü olduğu görülmektedir.

Normal bir ölümle vefatı gerçekleşen Abbâsî Halîfeleri ise on tane dir. O halîfeler Mu'tazîd Billâh, Kâhîr Billâh, Müttâkî Lillâh, Müstekfî Billâh, Mutî Lillâh, Tâî' Lillâh, Kâdir Billâh, Müstazî Biemrillâh, Zâhîr Biemrillâh ve Müstansır Billâh'tır.

Hastalık sonucu ve normal bir ölümle vefatı gerçekleşen Abbâsî halîfelerinin dönemlerine bakıldığında şunlar görülecektir. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde halîfeler yönetimde etkin ve iç huzur sağlanmıştır. Sonraki dönemlerde ise halîfeler söz sahibi değil, gücünü kaybetmiş ve durumu kabullenmişlerdir. İktidardayken öldürülen halîfelerin dönemlerine bakıldığında ise aile içi iktidar mücadelelerine, etnik grupların devlet içinde söz sahibi olduklarına ve yabancı devletlerin müdahalelerine şahit olunacaktır.

Kaynaklar:

- » AHMET CEVDET PAŞA, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, sad.: Metin Muhsin Bozkurt, Hikmet Neşriyat, (I-IV), İstanbul, 1999.
- » AKTAN, Ali, "Müstazî-Biemrillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 128-129.
- » _____, "Mu'tezz-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 391.
- » ALGÜL, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1991.
- » ARNOLD, T.W., *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, trc: Hasan Gündüzler, Ankara, 1971.
- » BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (V.279/892), *Kitâbü Cümel min Ensâbi'l-Esrâf*, thk: Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Beyrut, 1417/1996.
- » BOSWORTH, C.E., *İslâm Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soykütüğü El Kitabı)*, çev.: E. Merçil, M. İpşirli, İstanbul, 1980.
- » BOZKURT, Nahide, "Mansûr", DİA, Ankara, 2003, XXVIII, 5.
- » _____, "Mehdî-Billâh", DİA, Ankara, 2003, XXVIII, 378.
- » _____, "Me'mûn", DİA, Ankara, 2004, XXIX, 104.
- » _____, "Hârûnürreşîd", DİA, İstanbul, 1997, XVI, 258-259.
- » _____, *Mutezilenin Altın Çağı: Me'mûn Dönemi*, Ankara, 2002.
- » _____, "Hâdî-İlelhak", DİA, İstanbul, 1997, XV, 16.
- » BROCKELMANN, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev.: Neş'et Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- » CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (V.255/868), *Hilâfet Ordusunun Menkîbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, trc: Ramazan Şeşen, Ankara, 1967.
- » DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud (V.282/895), *Ahbâru't-Tivâl, Dâru'l-Erkam*, Beyrut, trz.
- » DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (V.990/1582), *Târîhu'l-Hâmis fi Ahvâlî Enfesi Nefis*, Matbaatü'l-Amiratü'l-Osmaniyye, byy, H.1302.
- » DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLÂM TARİHİ, Rdk: Hakkı Dursun Yıldız, III, İstanbul, 1986.
- » EBÜ'L-FEREC, Gregory, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1987, II, 398.
- » EBÜ'L-FİDÂ, İsmâil b. Ali (V.732/1331), *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtazar fi Ahbârî'l-Beşer*, (I-II), Beyrut, 1417/1997.
- » GÜNER, Ahmet, "Mutî-Lillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 401.
- » GÜZEL, Ahmet, *Abbâsî Halîfesi Mehdî b. Mansûr*, Marife Yay., Konya, 2012.
- » HALİFE B. HAYYÂT el-Asfarî (V.240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât (Rivâyetü Bakıyy b. Hâlid)*, thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1414/1993.
- » HARTMANN, Angelika, "Muktedî-Biemrillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 142-143.

- » _____, “Nâsır-Lidînilâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 399-400.
- » HASEN İBRAHİM HASEN, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc: İsmail Yiğit vd., (I-IV), İstanbul, 1987.
- » HATİB EL-BAGDÂDÎ, (V.463/1071), *Târîhu Bağdâd ev Medinetü's-Selâm*, thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1997.
- » HEMEDÂNÎ, Muhammed b. Abdülmelik, *Tekmiletü't-Târîhi Taberî*, thk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, XI. Kitabın zeylidir, Kahire, 1977/1988.
- » HİTTİ, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, çev: Salih Tuğ, (I-II), İstanbul, 1980.
- » HODGSON, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih (Mutlâkiyetçilik Boy Veriyor)*, çev: Senâi Demirci, I-II, İstanbul, 1993, I, s.254.
- » HUDARÎ BEK, Muhammed, *Muhâdarât: Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, Kahire, 1364/1945.
- » İŞILTAN, Fikret, “Tâyî”, *el-Tâ'i Lillâh*, İA, İstanbul, 1974, XII/1, 69.
- » İBN ABDİRRABİH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî (V.328/939), *el-İkdü'l-Ferîd*, Kahire, 1365/1946.
- » İBN HALDÛN, Abdurrahman el-Mağribî (V.808//1405), *Kitâbü'l-Iber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab*, Bulak, 1284.
- » İBN HİBBÂN, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed et-Temimî (V.354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, nşr. ve talik: Seyyid Aziz Bek, Beyrut, 1987.
- » İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmail (V.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır, 1351/1932.
- » İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (V.276/889), *-el-Meârif*, Mısır, 1934.
- » İBN MANZÛR, Cemâlüddîn Ebu'l-Fazl (V. 711/1312), *Lisânü'l-Arabî'l-Muhît*, Beyrut, 1970.
- » İBN MİSKEVEYH, Ebû Ali b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem ev Târîhu İbn Miskeveyh*, Mısır, 1332-1333/1914-1915.
- » İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (V.597/1200), *el-Muntazam fi Târîhi Mülûki ve'l-Ümem*, thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1410/1995.
- » İBNÜ'L-ESİR, İzzüddîn Ebu'l-Hasen (V.630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Mısır, H.1357.
- » İBNÜ'L-İBRÎ, Ebü'l-Ferec, Gregory (V.685/1286), *Ebü'l-Ferec Tarihi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1987.
- » İBNÜ'L-İMRÂNÎ, Muhammed Ali Muhammed (V.580/1184), *el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*, thk: Kâsım es-Sâmerrâi, Kahire, 1421/2001.
- » İBNÜ'T-TİKTAKA, Muhammed b. Ali b. Tabataba (V. 709/1309-1310), *Kitâbü'l-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniyye ved'-Düvelil-İslâmiyye*, Mısır, H.1317.
- » KALKAŞENDÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali (V.821/1428), *Meâsiru'l-İnfâfe fi'l-Meâlimi'l-Hilâfe*, thk: Abdüssettâr Ahmed Ferâc, Beyrut, trz.
- » KARAMÂNÎ, Ahmed b. Yûsuf (V.1019/1610), *Âhbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Üvel fi't-Târîh*, Bağdat, 1282/1865.
- » KAYHAN, Hüseyin, “Müstencid-Billâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 143-144.
- » KENNEDY, Hugh, *The Early Abbâsîd Caliphate*, London, 1986.
- » KIRKPINAR, Mahmut, “Mütevakkil-Alellâh”, DİA, XXXII, İstanbul, 2006, 212-214.
- » KİTÂBÜ'L-LUYÛN VE'L-HADÂİK Fİ AHBÂRİ'L-HAKÂİK, (neş: Ömer es-Saîdî), IV/(1-2), Dimeşk, 1972.
- » KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Kâhir-Billâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXIV, 172.
- » KÛTÛBÎ, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (V.764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, Mısır, 1951.
- » MAKDİSÎ, Mutahhir b. Tahir (V.387/997), *Kitâbu'l-Bed'ü ve't-Târîh*, Paris, 1916.
- » MANTRAN, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev.: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.
- » MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Huseyn b. Ali (V.346/957), *-Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, Kahire, 1964.
- » _____, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, Bağdat, 1357/1938.
- » MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, çev: Salih Şaban, İstanbul, 2000.
- » MUİR, William, *The Caliphate its Rise, Decline And Fall, Edinburg*, 1924.
- » ÖZAYDİN, Abdülkerîm, “Müstekfî-Billâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 139.
- » _____, “Kâim-Biemrillâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXIV, 210-211.
- » _____, “Müstazhir-Billâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 127-128.
- » _____, “Muktefî-Liemrillâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 146.
- » _____, “Müntasir-Billâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 24.
- » _____, “Müstâin-Billâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 113.
- » ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, “Müsta'sım-Billâh”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 126.
- » _____, “Moğol İstilasıyla İlgili Çin Kaynakları ve Si Shi Ki'ye Göre Hülâgû'nun Batı Sefe-

- ri", Marife, V/1, Konya, 2005, s.85-96.
- » ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Müsterşid-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 145.
- » _____, "Selçuklu Hilâfet Münâsebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halîfe el-Müsterşid'in Katli Meselesi", Tarih Dergisi (T.D) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2004, XXXIX/9, 1-35.
- » SOURDEL, D., *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti (Abbâsî Hilâfeti)*, çev: Hamdi Aktaş, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1988, I, 115-117.
- » SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (V.911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk.: M. Muhyiddîn Abdilhamîd, Katar, 1974.
- » TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (V.310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, trz.
- » TERZİ, Mustafa Zeki, *Abbâsîler Döneminde Askerî Teşkilat*, AÜSBE, Doktora tezi, Ankara, 1986.
- » TURAN, Osman, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (Moğol İstilâsı ve Rum Sultanlığının Çöküşü)*, çev: Kasım Turhan, İstanbul, 1988, Hikmet Yayınevi, I, 171.
- » ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, Ankara, 1979.
- » YAKÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdîh (V.292/904), *Târîhu'l-Yakûbî*, thk: İbn Vâdîh, (I-III bir arada), Matbaatül İzzî, Necef, H.1358.
- » YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", DİA, İstanbul, 1988, I, 31.
- » _____, "Mu'tasım'ın Halîfe Olmasında Türkler'in Rolü, İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan", Ankara, 1976.
- » _____, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 1976.
- » _____, "Ebû'l-Abbâs es-Seffâh", DİA, İstanbul, 1994, X, 284.
- » YILMAZ, Saim, *Mu'tazid ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, İstanbul, 2006.
- » YİĞİT, İsmail, "Emevîler", DİA, XI, İstanbul, 1995, 87-104.
- » _____, "Müstansır-Billâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, 118.
- » ZEHEBÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (V.748/1347), *-Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, Beyrut, 1984-1986.
- » _____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk: Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, Beyrut, 1409/1989.
- » ZETTERSTEEN, K.V., "-Râzî-Billâh", İA, IX, İstanbul, 1960, 647.
- » ZORLU, Cem, *Abbâsîlere Yönelik Ebû Ca'fer el-Mansûr Döneminde Dinî ve Siyâsî İsyenlar*, Ankara, 2001.